

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Формування комунікативної культури
молодших школярів засобами
інтерактивних технологій**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконала:

**студентка 2 курсу, 610 групи
Шарабуряк Марія Іванівна**

Керівник:

**кандидат педагогічних наук,
доцент Костащук О.І.**

***До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4 від 12 листопада 2024 р
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.***

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Шарабуряк М.І. Формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ОР «Магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 90 с.

У кваліфікаційній роботі *висвітлено* наукову дискусію щодо ключових понять дослідження: «культура», «комунікативна культура», «спілкування», «комунікативна культура молодших школярів». Розкрито зміст інтерактивних технологій навчання у контексті формування комунікативної культури учнів; схарактеризовано вікові особливості молодших школярів у процесі комунікативної діяльності; окреслено принципи інтерактивного навчання в освітньому процесі початкової школи.

Визначено та теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій: *1) готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання; 2) створення комунікативно сприятливого освітнього середовища; 3) організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів.*

Ключові слова: культура, комунікація, спілкування, комунікативна культура, інтерактивні технології.

ABSTRACT

Sharaburyak M.I. Formation of communicative culture of younger schoolchildren by means of interactive technologies. – Manuscript. Manuscript Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2024.90p.

The qualification work highlights the scientific discussion on the key concepts of the study: "culture", "communicative culture", "communication", "communicative culture of younger schoolchildren". The content of interactive learning technologies in the context of the formation of students' communicative culture is revealed; the age characteristics of younger schoolchildren in the process of communicative activity are characterized; the principles of interactive learning in the educational process of primary school are outlined.

The organizational and pedagogical conditions for the formation of the communicative culture of younger schoolchildren using interactive technologies have been determined and theoretically substantiated: *1) the teacher's readiness to use interactive technologies during teaching; 2) the creation of a communicatively favorable educational environment; 3) the organization of communicatively directed game activities of students.*

Keywords: culture, communication, socializing, communicative culture, interactive technologies.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____М.І.Шарабуряк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1 Проблема комунікативної культури у психолого-педагогічній літературі	8
1.2 Особливості формування комунікативної культури молодших школярів	20
1.3 Вплив інтерактивних технологій на формування комунікативної культури учнів.....	31
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ	
КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	48
2.1 Критерії, показники та рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів.....	48
2.2 Аналіз стану сформованості комунікативної культури учнів	56
2.3 Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій	66
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Активні події розвитку соціуму посилюють та активізують питання пошуку концептуальних аспектів щодо розвитку культури, науки, освіти. На етапі реформування початкової школи, впровадження Концепції Нової української школи, вагомого значення набуває проблема формування компетентного, освіченого здобувача освіти. У Законі України «Про освіту» наголошується на тому, що сучасний випускник повинен володіти не тільки ґрунтовними теоретичними знаннями, але й вміти їх використостовувати у реальних життєвих ситуаціях, які сьогодні особливо часто змінюються.

Оновлення школи вимагає актуалізації потенціалу учнів під час тих видів діяльності, що визначають їх саморозвиток. Саме тому, з'являється необхідність у застосуванні нових сучасних методів навчання, які були б спрямовані на створення оптимальних умов успішного розвитку, навчання, виховання дитини у різноманітних ситуаціях.

Період навчання у початковій школі розкриває потенціал формування комунікативної культури учнів. Комунікативна культура є елементом професійно-педагогічної культури, формування якої видається можливим за умови глибокого осмислення культури світового простору, розуміння комунікації для прояву себе як особистості та налагодження взаємозв'язків з усіма учасниками освітнього процесу. Відтак, посилення ролі комунікації у соціумі, виступає першочерговим завданням школи та визначає доцільність та перспективність процесу формування комунікативної культури учня під час навчання.

Стан дослідження проблеми. Питання комунікації особистості висвітлено у багатьох працях науковців, так, методологічні аспекти спілкування віднаходимо у дослідженнях В.Киричук, В. Семиченко, Т. Титаренко, й ін.). Науковий доробок О.Абдуліної, З. Білоусової, В. Кан-Калика й ін. присвячений аналізу проблеми формування комунікативних умінь та навичок, а культуру педагогічного спілкування – висвітлили В. Грехн'юв, Т. Гриценко, С. Омельченко, Ю. Пелех й ін.. Цінними у межах

проблеми нашого дослідження, є праці О. Бесяка, А.Богуща, І. Варнавської, В. Пасинка щодо формування комунікативної якостей мовлення учнів.

У педагогічній науці представлено зміст, структуру комунікативної компетентності особистості ,яку досліджували Н.Бібік, Н.Волкова, С. Петрушин й ін. Вирішення питання формування комунікативно компетентної особистості вбачаємо на основі запровадження інноваційних технологій навчання ,що дозволяють сформувати всебічнорозвинену особистість. Однією з таких технологій є інтерактивні технології навчання. Інтерактивне навчання – специфічна форма налагодження діяльності учнів, що має на меті створення комфортних умов навчання, де кожен учень може проявити себе, відчуває себе успішним. У працях Л.Божович, А.Маркова, С.Максименко, В. Рибалка, М.Смольсона віднаходимо основні аспекти використання інтерактивних технологій навчання в освітньому процесі початкової школи.

Таким чином, практична та соціальна цінність проблеми формування комунікативної культури особистості зумовили вибір теми наукового дослідження ***«Формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерська робота виконана в рамках теми кафедри: *«Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».*

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей та обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати стан дослідження проблеми у науковій літературі та розкрити особливості формування комунікативної культури у молодших школярів;
2. Проаналізувати педагогічні можливості впливу інтерактивних технологій навчання на формування комунікативної культури учнів;

3. Виокремити критерії, показники та відповідні рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів;
4. Теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови сформованості комунікативної культури учнів.

Об’єкт дослідження – формування комунікативної культури молодших школярів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

Методи дослідження:

- *теоретичні* (аналіз психолого-педагогічної літератури для розкриття змісту базових понять дослідження; узагальнення практичного досвіду з питання використання інтерактивних технологій навчання в освітньому процесі НУШ);
- *емпіричні* (анкетування учнів, проведення опитування, інтерв’ю, спостереження, бесіда);
- *експеримент* для з’ясування рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у розкритті змісту базових понять дослідження «комунікативна культура», «інтерактивні технології навчання»; визначенні педагогічних можливостей впливу інтерактивних технологій навчання на формування комунікативної культури молодших школярів.

Практичне значення результатів дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій. Результати дослідження можна пропонувати для студентів спеціальності «Початкова освіта» для використання під час підготовки до проведення уроків.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та результати дослідження доповідалися на щорічній Студентській науково-практичній конференції (Чернівці, 2024 р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1 Проблема комунікативної культури у психолого-педагогічній літературі

Функціонування засобів комунікації сьогодні та викликані ними запити суспільства та кожної людини виокремлюють потребу у формуванні комунікативної культури як соціального феномена рядом наук: філософія, культурологія, соціологія, психологія, педагогіка, лінгвістика та ін. Питання формування комунікативної культури людини знаходиться в центрі уваги педагогіки та досліджується у наступних аспектах (культура спілкування, культура поведінки, система міжособистісних стосунків, мовленнєва культура тощо).

У межах педагогічних досліджень це знайшло своє відображення у визначенні педагогічних цілей, які відповідають соціальним запитам, та у розробці конкретних освітніх технологій.

Проблему формування комунікативної культури висвітлювали у своїх працях А. Богуш, В. Бондар, Н. Волкова, Д. Годлевська, В. Грехньов, С.Дорошенко, В. Кан-Калик, І. Комарова, А. Мудрик, Б. Паригін, Н.Путільовська, Т. Туркот й ін.

Науковці В. Грехньов, І. Зарецька, В.Максименко, А. Мудрик, В.Саф'янова, В.Семиченко та ін. тлумачать поняття «комунікативна культура» як компонент професійної культури людини.

У науковий обіг термін «комунікативна культура» ввели дослідники С.Батишев і Г. Соколова, які виокремили також компоненти комунікативної культури, до яких віднесли: компетентність, професійна майстерність, ініціативність, творча активність, відповідальність за свої дії, вияв творчого підходу під час виконання певних завдань, бажання до самосовітньої діяльності тощо. Автори одностайні у тому, що сучасна освіта повинна базуватися на поняттях комунікативної сфери: гуманізм, свобода, дитиноцентризм, зорієнтованість на особистість, суб'єктність, емпатійність,

толерантність та ін. (Абрамович,2004). Визначені категорії є головними орієнтирами психолого-педагогічних концепцій та підходів. Комунікація у педагогічній науці розкрита в інформаційному, технологічному, мовленнєвому аспектах спілкування як засіб що слугує передачі інформації.

Дефініція «комунікація» (від лат. communico – (спілкуюсь з кимось)- це процес обмінювання думками, результат налагодження взаємодії. Це спосіб взаємодії особистості із навколишнім світом, усвідомлення себе як субєкта комунікативної взаємодії, який визначає аксіологічну та онтологічну складові розуміння себе в «іншому». У цьому контексті «іншими» є «Я», «Ти», «Ми», «вони», які проявляються у людях, суспільстві, природі, культурі (Великий тлумачний словник сучасної української мови,2005).

До головних компонентів комунікації науковці відносять комунікабельність, яка, на думку, А.Богуша виступає психологічною характеристикою людини, її спроможність спілкуватися з іншими людьми. Так, поняття «комунікація» перекладається як спілкування. Комунікація виступає процесом , де учасники через повідомлення – комунікують. Отож термін «комунікація» є синонімом до слова «спілкування», адже його детермінантою є взаємодія соціальна.

За переконанням дослідника Ф.Бацевича, комунікація проявляється у побутовому мовленні, та наукових аспектах. Вчений переконує, що спілкування та комунікація є різними поняттями за певними ознаками (1-ша ознака – загальна, 2-га ознака - конкретна, і визначає тип спілкування. Саме тому лінгвістика трактує комунікацію як процес спілкування, обмін думками, ідеями, і як певну форму взаємодії людей між собою під час виконання дій (Вторніков,2011).

Під спілкуванням розуміємо звязки та взаємодію людей, соціуму, об'єктів, які обмінюються інформацією, життєвим досвідом, вміннями, та результатами своєї діяльності. Спілкування – це комплексне поняття, яке охоплює такі види взаємозв'язку людей:

- ✓ інформаційний (обмінювання інформацією)
- ✓ інтерактивний (вплив учасників спілкування один на одного).

Процес спілкування прирівнюється до однієї з найважливіших умов функціонування суспільства та людини. Комунікація, зазвичай, пов'язана тільки зі інформаційним зв'язком. Однак ряд дослідників висувують іншу позицію.

Так, дослідник Є.Жарков говорить про потребу диференціювання понять «спілкування» та «комунікація». На його думку, комунікація пов'язана з полем передачі інформації, а спілкування – з процесом самоорганізації. Нам імпонує теза вченого про те, що комунікація є спілкуванням у будь-якому випадку, але не все спілкування – є комунікацією (Губанова, 2006). Тобто, є такі моменти, коли люди спілкуються без налагодження комунікативних зв'язків. Отож такий процес – є простою психічною діяльністю, яка спрямована на себе.

Вважаємо за необхідне загадати міркування дослідника Є.Соколова з приводу розкриття змісту поняття «комунікація», - як обміну інформацією між людьми шляхом передачі та одержання відповідної інформації, яке не завжди сприяє до налагодженню контакту (Соколова).

Далі хід нашого дослідження потребує розкриття змісту понять «комунікація» та «спілкування» у практиці педагогічних наук. Так, педагогіка термін «спілкування» трактує як обмін інформацією, різними повідомленнями, а , також, взаємодію між учасниками освітнього процесу. Тут варто загадати дослідження О.Жируна, який стверджує, що під час спілкування відбувається прояв комунікативних здатностей, певних якостей, умінь, через комунікативну поведінку. У цій площині, «комунікація» - розуміння людьми один одного, прояв свого емоційного потенціалу; формування рольових позицій особистості, вияв поведінкових звичок. Таким чином, під час взаємодії з іншими людьми, людина здобуває досвід спілкування, розуміння та праці. Під час навчання, відбувається соціалізація особистості, її професійне становлення – через спілкування.

Науковий пошук доводить, що педагогічна комунікація реалізує перцептивну, комунікативну, інтерактивну функції. З цією метою учасники комунікації використовують увесь арсенал вербальних, образних,

символічних, кінетичних засобів. Науковці розрізняють педагогічну комунікацію на дистанційну, контактну, інформаційну, спонукальну та координаційну. Через таку комунікацію відбувається налагодження взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Зазначимо, що педагогічна комунікація має ще й такі ознаки, як поліінформованість, подвійна спрямованість, високий рівень репрезентативності – які разом утворюють її новий зміст.

Взаємозв'язки учасників комунікації проявляються у контактах (спільні часові, проторові ознаки), таких-як:

- ✓ вчитель-учень
- ✓ вчитель-група учнів
- ✓ вчитель-колектив учнів
- ✓ вчитель-вчитель
- ✓ вчитель-група вчителів
- ✓ вчитель-спеціальний педагог
- ✓ вчитель-адміністрація школи
- ✓ вчитель-батьки та ін. (Косенко, 2011).

Особливим видом обміну інформацією, останнім часом, стала «людина-комп'ютер-людина», де комунікація є засобом здійснення комунікативної діяльності (обмін повідомленнями з учнями, батьками, вчителями).

Очевидно, що деякі дослідники пов'язують зміст комунікативної культури з культурою певного соціального угруповання, зважаючи на ступінь розвитку, її традиції та цінності. Так, ефективним способом досягнення людиною високого рівня комунікативної культури є аналіз індивідуальних властивостей співрозмовника, застосування гуманних шляхів комунікації, які є прийнятними до рівня соціалізації кожного учасника комунікативної взаємодії. Таким способом можна дотримуватися гідності власної комунікативної культури при цьому зберігаючи людські цінності, норми суспільної моралі, гуманістичні ідеали.

Формування комунікативної культури особистості стане успішним, якщо вона має сформовані комунікативні знання та навички, що дозволяють швидко та точно усвідомлювати комунікативну ситуацію. Виходячи з цієї

позиції, дослідник В.Кан-Калик комунікативні вміння людини диференцією наступним чином:

- комунікація з людьми та вміння здійснювати вплив на них
- вміння швидко орієнтуватися в умовах комунікації
- планування та організація процесу комунікації
- здатність сприймати та налагоджувати зворотній зв'язок під час комунікації (Корніяка, 2006).

Також, науковці визначають *тактичні, термінальні, операційні функції комунікації*.

Так, *термінальні функції* – це головні напрямки діяльності, які відображають її мету та завдання наступним чином:

- навчальна – наявність комунікативних знань, вміння здійснювати комунікативну рефлексію під час навчання;
- виховна – вироблення комунікативних, моральних властивостей усіх учасників комунікації з метою адаптації в освітньому середовищі;
- розвивальна – формування комунікативних якостей учасників комунікації, опанування етичними нормами поведінки, поповнення комунікативного досвіду;
- життєзабезпечувальна – організація умов для самореалізації, збагачення учасників комунікативної взаємодії засобами культури, цінностей, традицій; соціалізації – вміння налагоджувати стосунки з іншими учасниками комунікації, доречно використовувати комунікаційні засоби для вирішення комунікативних завдань, розуміння як подолати комунікативні бар'єри, здатність обирати найкращий стиль спілкування, усвідомлення себе у системі ділових, рольових, міжособистісних стосунків).

Згідно наукових джерел, виділяємо *тактичні функції* комунікації, дотримання яких повністю залежить від вибраної комунікативної стратегії. Тактичні функції повинні реалізувати одну інструментальну роль. До тактичних функцій комунікації належать такі:

- інформативна – повідомлення учасників комунікації про знання, властивості, характеристики предметів, правила використання певної комунікативної стратегії; розуміння комунікативного змісту; відбір засобів для здійснення комунікації; формування в учасників комунікації емоційного, аксіологічного відношення до інформації; розуміння внутрішнього світу іншого учасника комунікації; вміння проводити аналіз комунікації;
- експресивна – вміння доступно, цікаво, емоційно передавати інформацію; здатність формувати комунікативні вміння та навички; обмін емоціями;
- смислова – надання смислу комунікації; усвідомлення загальнолюдських, загальнокультурних сенсів;
- діагностична – ефективність комунікації, яка визначається рівнем опанування одним з учасників комунікації інформацією про освіченість, розвиток, бажання до налагодження міжособистісної комунікації іншого учасника;
- функція індивідуалізації – прийняття загальних норм та правил роботи з інформацією;
- спонукальна – стимулювання партнера комунікації до активних дій, самовираження у комунікації;
- прогностична – вміння бачити перешкоди у комунікації; аналіз ключових моментів розвитку комунікативного процесу; організація комунікативних ситуацій;
- культурологічна – усвідомлення комунікативного потенціалу інших учасників комунікації – вияв рівня культури комунікації; розуміння та дотримання правил комунікативної поведінки;
- психотерапевтична – застосування різноманітних засобів комунікації з метою допомоги іншим учасникам, уникнення конфліктів;
- управлінська – вміння керувати діяльністю учасників у комунікації та інформацією; уникнення бар'єрів, що можуть бути на етапі переходу

інформації від зовнішнього плану до внутрішнього; розуміння причин та способів коригування інформаційних потоків;

- контактна – організація комунікативної взаємодії, бажання людини розуміти комунікативні якості інших;
- самоутверджувальна – розуміння людиною власного «Я», вироблення адекватної самооцінки (Пометун, 2004).

Представлені функції допомагають налаштовувати процес комунікації таким чином, щоб всі дії учасника комунікації узгоджуються з діями та ідеями співрозмовника, це здатність прогнозувати та аналізувати комунікативну діяльність.

Проведене дослідження дозволяє підсумувати, що процес комунікації є успішним, коли у людини сформовані вміння комунікувати зі співрозмовником, аналізувати власні вчинки, розуміти правильність завдань. Вміння порівнювати комунікативну стратегію зі справжнім процесом комунікації.

Отже, проблема формування комунікативної культури особистості є актуальною та розкриттю її ключових аспектів присвячені низка робіт науковців, які акцентують увагу на становленні комунікативної культури фахівця (економістів (Т.Шепеленко), менеджерів (В.Лівенцова), міжнародників-аналітиків (О.Рембач), педагогів (О.Гаврилюк, В. Грехньов, І. Комарова, А. Мудрик, В. Садова, І. Тимченко).

Аналіз праць науковців доводить, що педагогічна культура є елементом загальної культури, яка проявляється у професійних рисах та діяльності педагога. Слід зазначити, що вперше поняття «культура» ввів англійський дослідник Е.Тайлор, який трактував його як знання, уміння, мораль, традиції, які є у людини (Павелків, 2011). Для розкриття змісту поняття «культура» вчені звертаються до його культурологічного (А. Арнольд, І. Гердер, С. Гессен, П.Гуревич, К. Клакхон, П. Козловські, А. Кребер, Є. Маркарян, Т.Ойзерман, В. Поліщук, Е. Тайлор, Є. Фаустова, Л. Уайт); соціологічного (В. Бегінін, Г.Дельнов); психолого-педагогічного (А. Вербицький, О. Газман,

А. Мудрик, Є. Фаустова); лінгвістичного аспектів (В. Виноградов, А. Гвоздєв, Б.Головін, М. Фаєнова, Л. Щерба).

Так, у межах культурологічного виміру, культура – це застосування, покращення, та свідоме розуміння людиною того, що спонтанно зявилося у суспільстві. Філософ П.Гуревич визначає складники духовної культури, говорить про творчий потенціал людини, її моральність, ціннісне відношення до себе, соціуму, власної діяльності тощо (Косенко,2011).

Наукова розвідка засвідчила загальні концепції визначення поняття «культура» , а американські науковці К.Клакхон та А.Кребер – запропонували такі дефініції :

- 1) описові – це знання, закони, традиції, вподобання людини як члена соціуму;
- 2) історичні – традиції, проц суспільного наслідування, система засобів діяльності , які визначають людське життя;
- 3) нормативні – ідеали та цінності (духовні, матеріальні) особистості;
- 4) психологічні – адаптація людини до умов соціуму;
- 5) структурні – організація культури через розуміння поведінки людей та передача знань іншим членам соціуму;
- 6) генетичні – спрямовані на походження культури (Косенко,2011).

Окремі визначення поняття «культура» структуровано у таблиці 1.1

Таблиця1.1

Дефініції поняття «культура»

Автор	Тлумачення
В. Біблер	Культура – це «форма одночасного буття і спілкування різних людей – минулих, теперішніх і майбутніх культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур, кожна з яких є культура».
Є. Кожемякін	Культура – це «система ідей, цінностей та концептів і відповідних їм моделей досвіду та взаємодії»

С. Возняк	Культура – «спосіб буття суспільної людини, субстанцією якої є діяльність і комунікація. Сама ж діяльність людини не що інше, як формоутворення, формообмін, формування, трансформація».
С. Гончаренко	Культура – це сукупність практичних матеріальних та духовних надбань суспільства, які відображають досягнення, рівень розвитку людей та суспільства. Охоплює систему виховання, освіти, творчості та забезпечує функціонування цих систем»
І. Зимня	Культура – «загальна культура особистості, яка визначається сформованістю, стійкістю основних планів ставлення до світу, до себе й характером їхньої виразності в поведінці. Вона передбачає внутрішню культуру (такт, достоїнство, повагу до іншого, відповідальність, саморегульованість».
М. Корінний	Культура – це «сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних рис суспільства, що охоплює не лише різні мистецтва, але й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірування».
О. Фунтікова	Культура – це індивідуальний результат опанування культурних цінностей суспільства; узагальнена ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя; засіб творчої самореалізації
С. Сисоєва	Культура – це «індивідуальний результат опанування культурних цінностей суспільства; узагальнена ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя; засіб творчої самореалізації.

Л. Коган	Культура – це система, яка виступає мірою і способом формування і розвитку сутнісних сил людини в процесі його соціальної діяльності.
О. Мудрик	Культура – це засіб передачі інформації, соціального досвіду, за допомогою обміну думками, почуттями, емоціями.
Е. Тайлор	Культура – це сукупність знань, мистецтва, моралі, права, звичаїв та інших цінностей.

Така кількість визначень поняття «культура» доводить достовірність міркувань В.Гриньової про те, що дослідити всі аспекти культури майже нереально, жоден з підходів не є вичерпним. Проте, зазначимо, що є досить багато трактувань, які доповнюють один одного.

Під *комунікативною культурою особистості* дослідники розуміють усвідомлення своїх потреб та цінностей, способів вербального та невербального спілкування, своїх умінь сприймати дійсність, власні можливості у розумінні цінностей соціальних груп та культур, своїх почуттів.

Як зазначає дослідниця З.Сафінова, комунікативна культура – це прояв суспільної культури у спілкуванні (Сафінова).

Комунікативна культура – це сукупність комунікативних знань, умінь, якостей особистості, які є цінними для неї, допомагають досягнути життєвих цілей. Комунікативна культура визначається як система взаємодій людини, яка дозволяє їй успішно адаптуватися у соціумі, реалізувати успішну комунікативну діяльність, створювати психологічний комфорт взаємодії з іншими учасниками комунікативного процесу.

У дослідженнях науковців віднаходимо ще одне трактування поняття «комунікативна культура» як елемент професійної культури, який демонструє рівень опанування комунікативного досвіду через систему знань, умінь, навичок. Вважаємо доречним навесити подане визначення І.Тимченко: комунікативна культура – це дії, погляди, які існують для задоволення

бажань самореалізації та виступають способом вирішення завдань комунікації.

Комунікативну культуру, як зазначає С.Безклубенко, потрібно аналізувати за такими напрямками:

- 1) як окрема комунікативна ситуація
- 2) як інтеграційний чинник
- 3) як аспект іншого поняття (Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство, 2000).

Дослідник переконаний, що поняття «комунікативна культура» вперше з'явилося в 90-х років XX ст, коли у розкритті проблем педагогічного спілкування виокремився культурологічний аспект комунікації.

Комунікативна культура є складником педагогічної культури, яка проявляється у:

- ✓ бажанні діяти згідно принципів комунікативної культури
- ✓ дотриманні норм та правил поведінки у колективі, соціумі
- ✓ вмінні вирішувати навчальні завдання
- ✓ налагодженні співпраці та емоційного контакту з іншими учасниками комунікації.

З огляду на це, комунікативна культура проявляється у здатності організовувати гуманістичні, толерантні, особистісно орієнтовані стосунки з усіма учасниками освітньої взаємодії, які передбачають прояв позитивних рис особистості, вміння сприймати емоційний стан співрозмовника, здатність мотивувати іншого до реалізації мети тощо.

Отже, комунікативна культура – це поєднання комунікативних настанов, знань, умінь, які визначають внутрішні та зовнішні чинники існування.

У межах сучасних досліджень подано такі головні *дефініції комунікативної культури*:

- 1) вміння та навички комунікації, які гарантують налагодження успішної взаємодії людей; спосіб освіти та результат становлення особистості (Л.Колмогорова) ;

- 2) спроможність та бажання домовного та немовного поводження згідно з цілями комунікації та культури рідної мови (А.Щепілова);
- 3) відображення національної культури (І.Стернін).

Цікавими нам видаються міркування І.Комарової про те, що базою комунікативної культури є інформаційно-змістовий аспект взаємодії та вміння переконливо висловлюватися через вербальні або невербальні засоби комунікації.

Систематизація міркувань науковців на поняття комунікативної культури та її складові дозволяє зробити висновок про те, що складається з атки аспектів:

- знання утворення комунікації, історії про питання педагогічного спілкування
- усвідомлення культурних та соціальних норм та етики спілкування
- знання психологічних особливостей успішного спілкування (Комарова).

Таким чином, ключову дефініцію нашого дослідження *«комунікативна культура»* інтерпретуємо як складна властивість особистості, яка поєднує особливості комунікації та визначена її ціннісними орієнтаціями та правилами. Комунікативна культура вказує на здатність людини нормально сприймати поведінку інших учасників комунікації, встановлювати стосунки, застосовувати вербальні та невербальні засоби комунікативного впливу, створювати сприятливий емоційний фон та доброзичливі стосунки.

Однак, попри значну кількість досліджень присвячених різноманітним аспектам комунікації, нині недостатньо визначені механізми, умови та чинники формування комунікативної культури молодшого школяра, про що й піде мова далі, у наступному параграфі нашого дослідження.

1.2 Особливості формування комунікативної культури

молодших школярів

У початковій школі специфічного змісту, як зазначають науковці, набуває навчальна діяльність, що пояснюється властивостями формування пізнавальних інтересів молодших школярів, розвитку їхньої емоційно-вольової та мотиваційної сфери, принципами навчальної роботи, яка зосереджена на опануванні манерами спілкування та визначенням комунікативної поведінки учня. У молодшому шкільному віці навчання є домінуючим видом діяльності.

Формуванню комунікативної культури учнів під час навчання присвячені праці сучасних науковців Н. Васильєвої, Н. Воробйової, К.Гончара, В. Грехнєва, І. Комарової, О. Корніяки, С. Мусатова, Т. Снегирьової, В. Соколової, Л. Паламар, В. Полторацької, Г. Сагач, В.Тернопільської, В. Штифурак, Е. Яценко та інших.

У працях вітчизняних дослідників Б. Баєв, Г. Костюк, О. Раєвський, І. Синиця, П.Р. Чамата і – в наш час – Г. Балл, І.Бех, О.Бондаренко, М.Боришевський, О. Киричук, С. Максименко, Т. Піроженко, В. Рибалка, Г.Чайка, Н.Чепелева, Т.Чмут, Т.Щербан та ін. віднаходимо питання щодо становлення особистості та формування її як суб'єкта навчання та коумінації, визначення його культури, комунікативного розвитку тощо.

Зацікавленість до питання формування коумінактивної культури саме у молодшому шкільному віці пояснюється потребою здійснення виховного впливу на учнів для уникнення різних комуніативних проблем, які можуть виникати під час навчання.

Термін «комунікативна культура» застосовується у різних тлумаченнях. Так, чато його визначають через семантичне поле «комуінкація». Саме тому у низці випадків під комунікативною культурою визначають культуру спілкування, культуру налагодження стосунків з іншими людьми, культуру поведінки, культуру мовлення, особливості функціонування ЗМІ тощо.

Комунікативна культура, на рівні культури мовлення, може визначатися як процес комунікації через мовні засоби, які об'єднують мовленнєві акти сприймання та говоріння. Комунікативна культура особистості, за будь-яких умов, трактується як певний результат інкультурації та виступає показником культурного адаптування людини, її пристосування до культури соціуму, яка дозволяє бачити її у межах соціально-культурних явищ. Це все виявляється у:

- ✓ психологічній спроможності людини до налагодження взаємодії у рамках культурного простору
- ✓ рівня усвідомлення людиною змісту та комунікативної ролі системи знаків на раціональному, та емоційному рівнях
- ✓ забезпеченні психологічного комфорту
- ✓ здатності самореалізації людини у певній культурі (Корніяка, 2016).

Таке трактування комунікативної культури особистості дозволяє співвіднести її з наступними поняттями: комунікативні знання, комунікативні вміння, комунікативна компетентність, комунікативні якості, комунікативне середовище.

Отож комунікативні знання, за визначенням О.Корніяки, є досвідом людства у межах комунікативної діяльності, який демонструє у свідомості людини комунікативні ситуації та стосунки (Корніяка, 2016).

Дослідниця В.Тернопільська дає таке визначення поняття «комунікативні вміння» - це засвоєні людиною засоби спілкування, які містять комунікативні знання та навички, спроможність до спілкування; вміння налагоджувати взаємини з іншими людьми та визначати власну поведінку згідно прийнятих норм та правил спілкування (Тернопільська, 2019).

На думку Т.Гончара, більшість науковців розглядають комунікативні вміння без належної уваги до розгляду комунікативної культури. Мова йде про вміння налагоджувати стосунки з людьми до норм соціуму, та керувати процесом комунікації (Гончар, 2013).

Дослідники переконані, що комунікативна культура проявляється через мову людини та визначається у таких комунікативних групах умінь:

- ✓ перетворювати здобуті знання та вміння, прийоми спілкування у нову комунікативну ситуацію з урахуванням її специфіки
- ✓ вміння знайти рішення комунікативної задачі
- ✓ проєктування нових шляхів та прийомів вирішення комунікативних завдань.

Як зазначає Ф.Бацевич, до структури комунікативних умінь входять наступні:

- ✓ орієнтовані вміння – вміння оцінювати ситуацію та сприймати її, схвалювати рішення, здійснювати комунікативні впливи
- ✓ інформаційно-аналітичні вміння – застосування різних джерел інформації
- ✓ прогностичні вміння – вміння організовувати свою діяльність, вносити корективи під час комунікації, якщо виникає така потреба
- ✓ полемічні вміння – застосування вербальних та невербальних засобів комунікації, здатність до ведення діалогу
- ✓ креативні вміння – спроможність приймати рішення у різних ситуаціях, праяв власної позиції, вміння готувати мовні виступи
- ✓ рефлексивні вміння – здатність до оцінювання мовленнєвої діяльності, вміння спроектувати процес комунікації (Бацевич, 2014).

Комунікативна компетенція як поняття характеризується низкою особливостей: категорія динамічна та індивідуальна. Комунікативна компетенція допомагає досягнути цілісності мови як засобу та мови як виконання. Ту мовна скерованість має на меті використання комунікативного матеріалу з метою комунікації. Під час спілкування потрібно розуміти: а) його тематичну зорієнтованість; б) змітсове наповнення діяльності; в) індивідуалтні та вікові особливості учнів, їхні інтереси.

Отже, комунікативна компетентність – це сукупність знань, вмінь, навичок, які потрібні людині для розуміння ходу чужих та організації своїх засад мовленнєвої поведінки, яка має відповідати ситуаціям спілкування.

Комунікативна компетентність є однією з ряду соціальних компетентностей через її значущість та роль у становленні особистості. Комунікативна компетентність – це реалізація комунікативної культури, яка, виступає способом самореалізації, чинником формування внутрішнього світу особистості, запорукою успішного життя у соціумі.

Науковці виокремлюють низку структурних компонентів комунікативної компетентності:

- 1) знання та здатність до налагодження взаємодії один на одного під час спілкування
- 2) цінності взаємодії, ставлення людини згідно норм та цілей спілкування, відбір оптимальних вербальних та невербальних засобів спілкування
- 3) умови ефективності формування комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність окреслюється групою таких умінь як: загальнокомунікативні вміння; приватнокомунікативні вміння (Лещенко, 2019).

Комунікативна компетентність – це вміння здійснювати мовну діяльність, що проявляється у здатності застосовувати мову в узгодженні соціальних, національних, культурних норм, цінностей, які формують культурологічний зміст висловлювання; вміння проявляти комунікативні наміри через комунікативні ситуації.

Отже, комунікативна культура є структурно-функціональним поєднанням комунікативних знань, якостей та вмінь особистості, які є вагомими та ціннісними для неї, дозволяють їй досягнути життєвих прагнень.

У загальному аспекті, комунікативну культуру слід визначати як єдність вже сформованих якостей та вмінь міжособистісної взаємодії людини, які дозволяють їй успішно адаптуватися у соціальному просторі, ефективно комунікувати та здійснювати предметну діяльність, створювати комфортну психологічну взаємодію та віднаходити порозуміння з іншими учасниками комунікативного оточення. Комунікативна культура – це

спроможність особистості спілкуватися, та знаходити спільну мову з іншими мовцями.

Питання, пов'язані з формуванням комунікативної культури людини, слід розглядати у співвідношенні культури особистості та культури соціуму – отже, ця проблематика має бути вивчена у контексті ширшої проблеми, а саме, інкультурації особистості. Це призводить до виникнення двох питань: зв'язок інкультурації та соціалізації та роль педагогіки у процесі інкультурації.

Кожна людина відноситься до різноманітних спільнот, та пов'язана із соціальним оточенням різнобічно. Відтак, людина може застосовувати з метою власного самовизначення різні аспекти, що впливають з її зв'язків з оточенням, які складають змістове наповнення ідентифікації людини.

Трактування поняття «комунікативна культура» вимагає врахування наступних чинників:

- 1) комунікативна поінформованість людини – виявляється в ерудиції, кругозорі, знаннях щодо різних явищ, які пов'язані з комунікативною культурою, як наукового знання так і життєвого досвіду, сформованого з традицій, спілкування з іншими людьми, із ЗМІ;
- 2) ціннісні орієнтації – віддзеркалюють культурну мотивацію людини та проявляються яскраво у різноманітних ситуаціях вибору. Ціннісні орієнтації визначаємо як рівень загальної культури особистості, яка виявляється під час комунікації. Визначено також, що комунікація – це середовище, що відображає розвиток ціннісних орієнтацій. Взаємодія людини у межах ціннісних орієнтацій дорівнює системі культурних цінностей людства. Така система є динамічною, у ній присутні елементи боротьби, проявів спонтанної поведінки. Кожне покоління, різні сфери діяльності має власні характерні системи цінностей. Система цінностей виступає природною базою для вияву індивідуальних якостей людини;
- 3) комунікативна поведінка людини (Губанова, 2006).

На думку О.Мудрика, комунікативна культура є сукупністю знань, норм, цінностей, норм поведінки, які прийняті у соціумі, та здатність чітко проявляти їх під час емоційного чи ділового спілкування (Мудрик, 2016).

Проблема формування комунікативної культури учнів молодшого шкільного віку визначається такими внутрішніми умовами: система мотивів (інтереси, потреби, бажання, почуття, мета, які проявляються у хорошому відношенні дитини до процесу спілкування та всіх учасників мовлення, у сформованих моральних властивостях та вміннях). Комунікативна культура, її формування залежить також від психіки людини – мотиваційна, пізнавальна, емоційно-вольова складові. Мотиваційна складова є психологічною базою вироблення комунікативних знань, умінь та навичок, формування комунікативних якостей.

Зі вступом дитини до школи зумовлюються нові психологічні умови її комунікативного зростання. Міжособистісне спілкування виступає вже вирішальним чинником особистісного становлення особистості молодшого школяра. Під час спілкування виробляються особистісні характеристики, комунікативні якості, які необхідні для ефективного протікання пізнавально-комунікативної діяльності.

Учні в школі постійно спілкуються з іншими дітьми, їм треба завжди відчувати емоційну безпеку. У молодшому шкільному віці потреба у спілкуванні стає однією з найголовніших, адже дитина вже знає, що їй потрібно комунікувати з іншими, і вона охоче перебуває в оточенні інших дітей.

Молодші школярі виконують під час спілкування такі комунікативні дії:

- ✓ слухання та налагодження діалогічного спілкування з урахуванням думки співрозмовника
- ✓ участь у питаннях загального обговорення проблемних моментів
- ✓ включення до групи ровесників та налагодження взаємодії
- ✓ організація навчального діалогу
- ✓ відходження та інтепретування інформації
- ✓ розв'язання проблемних ситуацій

- ✓ керування поведінкою учасників комунікації
- ✓ опанування діалогічним та монологічним мовленням.

Отож комунікативна культура базується на мотивованій взаємодії учасників комунікації, та всього колективу. Однолітки спілкуються за принципами статі, віку, соціального статусу, уподобань тощо. Учні охоче комунікують під час гри, у межах спільної діяльності. Зазвичай, молодші школярі не дуже говірки щодо того, що не пов'язане зі сферою їх уподобань, вони комунікують у групах, які є непостійними, та змінюються в залежності від праці чи умов гри, від настрою чи певних потреб. Спілкування учнів з дорослими в основному обмежується у колі сім'ї (батьки, рідні). Зміст такого спілкування захоплює всі аспекти життя учнів та визначає манеру спілкування з однолітками.

Під час спілкування з ровесниками учні можуть виявляти власні інтереси, при цьому, зустрічаючи підтримку з боку інших, та утвердження у власних намірах. Таке спілкування дозволяє збагатися різною інформацією, виникає зацікавленість у нових сферах діяльності. Але, разом з тим, спілкування з однолітками може та іншими людьми може нівелювати власні інтереси, руйнувати певні стереотипи. І, що найнебезпечніше, у спілкуванні можуть вироблятися соціально шкідливі інтереси.

Комунікативна культура молодших школярів з іншими учасниками комунікативної взаємодії (ровесниками) відрізняється від спілкування з дорослими істотними характеристиками: різноманітність комунікативних дій та широкий їх діапазон. Під час спілкування з ровесниками можна прослідкувати багато дій та звернень, які не зустрічаються у спілкуванні з дорослими. Учні між собою можуть сперечатися, нав'язувати один одному свою думку, вимагати, наказувати, обманювати і т.д. Саме спілкування з іншими дітьми визначає такі складні форми поведінки, як «зробити вигляд», вдавання, образа, фантазування, сильна емоційність. Така розкутість спілкування відрізняє взаємодію учнів з однолітками від дорослих. Дії, по відношенню до ровесника, визначаються високою адекватною спрямованістю. Спілкування з іншими дітьми вимагає багато емоційних

проявів, через які дитина виражає власні різні емоційні стани від радості до обурення, від співчуття до ніжності.

Якщо спілкування з дорослими вимагає від учнів дотримання загальноприйнятих правил і норм поведінки, то взаємодія з однолітками – дозволяє використання несподіваних рухів та дій. Ці дії є розкутими, без шаблонів: молодші школярі можуть кривлятися, стрибати, дражнити один одного, вигадувати нові слова, придумувати різноманітні небилиці. Така свобода дій змушує припустити, що соціум ровесників дає змогу учням повністю проявити себе.

Отже, формування комунікативної культури молодших школярів вимагає врахування таких комунікативних якостей:

- 1) змістовність (здатність виділяти головне, класифікувати матеріал у відповідній послідовності);
- 2) логічність (спроможність послідовно, змістовно, логічно викладати власні думки);
- 3) звязність (вміння подавати частини теми завершено);
- 4) точність (здатність обирати з метою передачі інформації оптимальні вербальні засоби, які визначені змістом висловлювання);
- 5) чіткість (вміння чітко передавати думку, узагальнювати висновки);
- 6) різноманіття мовних засобів (бажання опанувати та вправно використовувати різні лексичні, граматичні, стилістичні засоби);
- 7) зрозумілість (здатність грамотно висловлювати думки);
- 8) правильність (вміння спілкуватися згідно з мовними нормами);
- 9) виразність (спроможність відходити від мовних кліше, та вдало підбирати вислови в узгодженні з комунікативною ситуацією) (Деркач, 2021).

Для успішного процесу формування комунікативної культури молодших школярів необхідними є такі вміння:

- *комунікативні* – вміння мовленнєвого спілкування, яке проявляється у вмінні активно застосовувати власне мовлення під час спілкування, та

вміння здійснення немовленнєвого контакту (використання міміки, жестів та ін.)

- *перцептивні* – вміння пізнавати та розуміти партнера спілкування, вірно моделювати структуру особистості співрозмовника (його інтереси, цінності, емоційний стан, розумові якості тощо)
- *інтерактивні* – вміння налагоджувати взаємодію та впливати на співрозмовника використовуючи мовленнєві та немовленнєві засоби та власні характеристики (Косенко, 2011).

Отже, комунікативна культура молодших школярів проявляється в опануванні ними досвідом, що складається з таким *компонентів*:

- *ціннісний досвід* – це ідеали, інтереси, норми, вподобання, які дозволяють ліпше орієнтуватися на процес формування комунікативної культури;
- *досвід рефлексії* – вміння співвідносити свої здібності, знання, розуміння себе з нормами суспільства;
- *досвід активізації* – прилаштування до умов спілкування, вміння взаємодіяти, змінювати умови, орієнтуватися на умови для досягнення успіху;
- *операційний досвід* – вміння комунікативні, вміння здійснювати саморегуляцію;
- *досвід співробітництва* – досвід, який виробляється під час взаємин та спілкування учнів з однолітками, іншими людьми, дозволяє налагодити взаємодію.

Виокремлені компоненти досвіду визначають систему суб'єктного досвіду молодшого школяра як суб'єкта комунікації, життєвого самовизначення. Розкриття такого досвіду виступає необхідною умовою формування комунікативної культури молодших школярів.

Ми дійшли висновку, що під час спілкування молодші школярі виробляють нові мотиви та розкривають інтереси, усвідомлюють нові знання та правила комунікації, приміряють на себе різні комунікаційні ролі (суб'єкта навчання та спілкування), використовують комунікативні засоби (вербальні

та невербальні), набувають моральних якостей та комунікативних умінь, опановують досвід міжособистісного спілкування.

Здійснений аналіз наукового доробку дозволив виявити особливості спілкування учнів початкових класів:

- бажання налагодження емоційних контактів та не завжди вміння їх віднаходити, розуміти інших людей, слухати їх, правильно зрозуміло висловлювати власні думки;
- дружба учнів є ситуативною;
- поведінку молодших школярів визначає думка вчителя про них, проте на етапі завершення початкової школи спілкування для дитини вже переходить на окремий рівень, а ровесники починають відігравати все більшу роль у житті (Пономарьова, 2020).

Новоутвореннями, що впливають на процес формування комунікативної культури учнів є: поява комунікативних, соціальних ролей; бажання до соціальної оцінки та самооцінювання; вміння переживати (прояв співчуття, емпатія, бажання прийти на допомогу); становлення моральних якостей (дружелюбність, чуйність, щирість, гідність, скромність, порядність, комунікабельність тощо); перцептивні уміння (здатність відчутти стан іншого учасника комунікативної взаємодії); комунікативні вміння (вміння слухати співрозмовника, говорити); інтерактивні вміння (прояв експресивних реакцій).

Цікавими нам видаються дослідження О.Корніяки, який говорить про потребу інтегративного підходу до дитини як суб'єкта спілкування та формування її комунікативної культури, яка визначає можливості та обмеження таких методологічних підходів до вміння спілкуватися: поведінково-тренувальний, особистісно-розвивальний. Відповідно до такого підходу, формування комунікативної культури молодших школярів відбувається за провідними структурними компонентами: де акцент є на особистості учня, на становленні його мотиваційної складової як основи для формування комунікативних якостей та умінь (Корніяка, 2016).

Аналіз дефініції «комунікативна культура» вимагає розкриття структурних компонентів даного утворення. У цьому напрямку є багато варіантів стурктурування, однак остаточної немає.

Так, дослідник Т.Кравченко пропонує такі п'ять компонентів у структурі комунікативної культури особистості:

- 1) культура мови (прийом формулювання думки)
- 2) культура мовного етикету (норми та правила спілкування)
- 3) культура мови як способі прояву думки
- 4) соматична культура - вияв жестів та міміки
- 5) культура мислення – розв'язання комунікативних завдань (Кравченко,2002).

Натомість Г.Лещенко аналізує наступні компоненти комунікативної культури:

- 1) досвід норм поведінки минулих поколінь (відповідає за зв'язок спадщини комунікації суспільства з уявленням особистості про спілкування)
- 2) розвиток відношення людини до себе, інших людей та до дій , які є під час комунікативної поведінки
- 3) опанування низкою комунікативних умінь
- 4) спроможність до саморегулювання (Лещенко, 2019)

Таким чином, проведен дослідження, дозволяє підсумувати, що ядром комунікативної культури молодших школярів є вияв його власного комунікативного потенціалу, що виражається через комунікативні властивості, здібності, віднесені до факторів мовного етикету, комунікативних правил, які проявляються під час комунікативної поведінки.

Під *комунікативною культурою молодшого школяра* розуміємо єдність комунікативного потенціалу (комунікативні властивості, здібності, комунікативна активність) та комунікативної поведінки (дотримання норм мовного етикету, традицій).

Успішність процесу формування комунікативної культури молодших школярів залежить від систематичності, урахування освітніх вимог,

особливостей педагогічного процесу , та, зокрема, використання сучасних технологій навчання, які покликані оптимізувати формування комунікативної культури. Однією з таких технологій є інтерактивні технології навчання, розкриття педагогічних спроможностей впливу яких на процес формування комунікативної культури молодших школярів описано далі, у наступному параграфі нашого дослідження.

1.3 Вплив інтерактивних технологій на формування комунікативної культури учнів

Формування особистості відбувається під впливом різноманітних життєвих умов, опосередковано через діяльність, відношення до навколишньої дійсності тощо. Діяльність людини представляє собою внутрішню та зовнішню активність, що проявляється через розуміння кінцевого результату та прагнення його досягнути. Діяльність людини також визначається віковими характеристиками через провідні види: гра, навчання, праця. Особливого значення під час навчання відіграють активні форми та технології, які обґрунтовані процесами сприймання, уваги, творчим мисленням, поведінкою та спілкуванням.

Поряд із використанням традиційних методів навчання слід звернути увагу на нові сучасні, такі як інтерактивні технології. Зміст інтерактивного навчання заключається у тому, що навчання відбувається через активну, постійну взаємодію усіх учасників. Вчитель тут виступає як організатор навчального процесу, лідер групи.

Термін «інтерактив» походить від англійського слова «inter» взаємний, діяти. Отже, інтерактивний – це той, що здатен до діалогу, взаємодії. Інтерактивне навчання є специфічною формою налаштування пізнавального процесу, що має на меті – створення сприятливих умов навчання, де всі учні будуть успішними, зможуть продемонструвати власні здібності (Дичківська, 2004).

Провідний аспект інтеракції дослідники (О. Кравчина, О. Пометун, А. Самохіна та ін.) вбачають у взаємодії – тобто здійсненні впливу один на одного, що викликана індивідуальними характеристиками учнів, їх соціальним пристосуванням, поведінкою, метою налагодження взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу (Пометун).

Цінними у межах проблеми нашого дослідження, нам видаються міркування О. Комар, яка інтерактивність трактує як принцип створення та функціонування психологічного, педагогічного, комп'ютерного спілкування через режим діалогу. Розкриваючи принципи навчання, інтерактивна технологія має на меті інтерактивність комп'ютерних засобів навчання, та інтерактивність проєктування освітнього процесу, де провідними концептуальними аспектами визначено процес навчання через інтерактивне спілкування (Комар, 2012).

На основі аналізу наукових джерел, можемо представити такі головні ознаки інтерактиву:

Рис. 1.1. Основні ознаки інтерактиву

Отже, як видно з рисунку 1.1, основними ознаками інтерактиву є:

- ✓ пізнавальна активність – навчання будується так, де кожен учень прагне до активного процесу пізнання через спілкування, групову діяльність та творчу співпрацю;
- ✓ взаємонавчання – всі учні мають можливість висловитися та рефлексувати, орієнтуючись на власний досвід та знання;
- ✓ істина висвітлюється через діалог, взаємодію, а не через готові знання;
- ✓ ситуація успіху – на уроці панує комфортна сприятлива атмосфера та підтримка один одного, де кожен учень відчуває себе успішним, може активно діяти, говорити про свої досягнення та досягнення однокласників;

- ✓ різні форми діяльності – форми діяльності, які чергуються у використанні: індивідуальна, групова, парна, робота у командах;
- ✓ різні формати навчання – застосування ділових ігор, дослідницьких завдань, обробка різноманітних джерел інформації, творчих завдань;
- ✓ різні види активності учнів та їх поєднання: фізична (рухові дії), соціальна (прояв себе у соціальному оточенні – спілкування, взаємодія, взаємосприйняття), змістовна (залежить від тематики) (Даниленко, 2004).

Дослідниця О.Пометун під інтерактивним навчання розуміє таку співпрацю вчителя з учнями на основі системи прийомів, засобів, методів освітнього процесу, який ґрунтується на: *суб'єкт-суб'єктній взаємодії вчителя з учнями; комунікації, побудові учнями знань; застосуванні зворотнього зв'язку; активності молодших школярів* (Пометун, 2007).

Зважаючи на це, інтерактивна модель навчання має на меті процес спілкування учасників у моделі «полілог». О.Пометун визначає плюси інтерактивного навчання, вказуючи та не, що воно зорієнтоване на розвиток в учнів таких вмінь:

- 1) робити навчання доступним
- 2) виражати свою думку, вірно її конструювати, відстоювати власну позицію, дискутувати та аргументувати
- 3) прислухатися до інших, поважати думку та висловлювання інших учасників освітнього процесу
- 4) відтворювати різноманітні соціальні позиції, поповнювати свій життєвий досвід через активне залучення до різних життєвих подій та їх сприймання
- 5) налагоджувати стосунки у групі
- 6) розуміти власне місце у групі, уникання конфліктних ситуацій, вирішення їх, віднаходження компромісів, бажання до діалогічного спілкування
- 7) інтерпретувати навчальну інформацію, здійснювати творчий підхід до опанування навчальної інформацією

- 8) пошук способів вирішення проблем
- 9) формування навички здійснення проєктної діяльності, самостійної діяльності, творчі роботи (Пошетун,2007).

Головним фактором інтерактивного навчання виступає взаємодія учнів між собою та застосування власного життєвого досвіду. Дослідник Л.Гейхман провідними принципами інтерактивного навчання називає наступні: особистісно-орієнтована комунікація; рольове проєктування процесу навчання; групова взаємодія; зосередженість під час організації навчального матеріалу та процесу навчання; поліфункціональність вправ.

Заслуговують на увагу представлені Л.Варгою типи інтерактивності під час навчання: *інтерактивність зворотньої взаємодії* – постановка запитань, отримання відповіді та здійснення контролю процесу опанування навчальним матеріалом; *інтерактивність часова* – самостійне визначення учнями меж початку та тривалості навчання, тем та швидкості опанування навчальним матеріалом; *інтерактивність порядкова* – допомога учням з легкістю обирати порядок застосування певної інформації; *інтерактивність змістова* – можливість учнів змінювати, зменшувати/збільшувати, доповнювати навчальний матеріал; *інтерактивність творча* – створення учнями продуктів творчого самовираження (Дубасенюк,2014).

Під час інтерактивного навчання розкривається інтерактивна технологія – спільна навчальна та пошукова діяльність вчителя та учнів з метою створення взаємодії, взаємонавчання. Провідний засіб такої діяльності – інтерперсональна комунікація.

Досліджуючи поняття «інтерактивна технологія», Т.Розумна визначає його, як спеціально налагоджену пізнавальну діяльність учнів, що має чітку мету – створення комфортних умов навчання, де кожен розуміє своє місце, власну успішність, розумову спроможність. Науковиця додає, що вчитель під час інтерактивного навчання виступає у ролі носія інформації та фасилітатора, консультанта тощо (Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій,2003).

Отже, інтерактивна технологія визначає діалогові етапи пізнання, орієнтує на акумуляування пізнавальних спроможностей та бажань учнів, посилює прагнення до навчального процесу, спонукає до проявів самостійності та вміння зосереджуватися на творчому процесі виконання завдань.

Інтерактивне навчання складається з таких структурних компонентів, що представлені нижче у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Структурні компоненти інтерактивного навчання

№ з/п	Компоненти	Мета	Орієнтована тривалість
1	2	3	4
	<i>Мотивація</i>	Метою цього етапу є фокусування уваги учнів на проблемі й формування інтересу до обговорюваної теми. Для цього можна використати запитання, цитати, короткі історії, невеличке завдання тощо.	5 % <i>робочого часу</i>
2	<i>Представлення теми та очікуваних навчальних результатів</i>	Передбачає формування розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них очікує вчитель. Часом буває доцільно залучити до визначення очікуваних результатів усіх учасників заняття.	5 <i>хвилин</i>
3	<i>Надання необхідної інформації</i>	На цьому етапі здійснюється формування умінь пошуку достатньої інформації, для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання. Це може бути урок, ознайомлення з роздатковим матеріалом, презентація виконаного домашнього завдання. Для економії часу на уроці можна подавати інформацію в письмовому вигляді для попереднього (домашнього)	10 <i>хвилин</i>

		вивчення. На уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо необхідно, прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування	
4	<i>Інтерактивна вправа</i>	Центральна частина уроку, що має на меті – формування умінь здобувати знання. Передбачає: – інструктування – вчитель розповідає учасникам про мету вправи, про правила, про послідовність дій і обсяг часу на виконання завдань запитує, чи все зрозуміло; – об’єднання в групи і / або розподіл ролей; – виконання завдання (вчитель виступає організатором, консультантом, ведучим дискусії); – презентація результатів роботи.	60 % часу
5	<i>Підведення підсумків, оцінювання результатів уроку</i>	Передбачає узагальнення здобутих у ході пошуку знань, умінь й навичок. Обговорення очікуваних результатів, оголошених на початку заняття. Бажано поставити учням такі запитання: що нового дізналися; які навички отримали; як це може бути корисним у житті; що сподобалося на уроці	до 20 % часу

Підсумовуючи міркування науковців можемо припустити, що інтерактивне навчання вирішує такі завдання, як:

- 1) формує вміння спілкування та допомагає учням налагоджувати емоційні контакти з усіма учасниками освітнього процесу;
- 2) розв’язує інформаційне завдання, адже дає учням потрібну інформацію, яка дозволяє налаштувати спільну діяльність;

- 3) формує навчальні та наукові вміння (аналіз, синтез, постановка завдань та ін);
- 4) реалізує виховну мету, вчить працювати у команді, чути та розуміти погляди та думки інших учасників.

Отже, інтерактивні технології інтерпретуємо як методи, прийоми, що сприяють успішній реалізації визначених освітніх завдань. Вважаємо, що інтерактивні технології навчання стимулюють пошукову діяльність учнів, організовують освітню траєкторію для розвитку індивідуальних якостей, які необхідні для налагодження комунікативної культури молодших школярів.

Наразі науковці пропонують велику кількість інтерактивних технологій та їх класифікування, при цьому використовують певні ознаки. Так, дослідник Т.Сердюк пропонує класифікацію інтерактивних технологій навчання за такими критеріями:

- *дидактична мета* (інформаційні ,формування практичної складової, розвиток вмінь самокерування, формування сфери творчих здібностей, розвиток провідних компетентностей)
- *переважаючі форми організації пізнавальної діяльності* (індивідуальні, групові, парні, колективні)
- *переважаючі методи навчання* (проблемно-пошукові, інформаційні, ігрові, дослідницькі) (Сердюк).
- *домінуючі засоби навчання* (техноорієнтовані та гомоорієнтовані) .

Відомі дослідники О.Пометун та Л.Пироженко дають власну класифікацію інтерактивних технологій навчання:

- 1) технології кооперативного навчання (робота у групах, парах, двійках, робота в ротаційних трійках, карусель, акваріум, карусель та ін.)
- 2) технології ситуативного моделювання (ігри мімітаційні, рольові ігри, ігри драматизації та ін)
- 3) технології опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, метод займи/зміни позицію, кейс-метод, дискусії)
- 4) технології колективно-групового навчання (мікрофон, метод незакінчених речень, мозковий штурм, ажурна пилка) (Пометун,2007).

Отож *технології кооперативного навчання* – це групова робота, що є на уроках та виховних заходах. Зазначимо, що кооперативне навчання дозволяє учням співпрацювати з однокласниками, реалізувати власне бажання до спілкування, досягнути високих особистісних результатів опанування знань та вироблення практичних умінь.

Технологія ситуативного моделювання – це модель навчання через гру. Така модель навчання організовує процес навчання шляхом залучення учнів в ігрову діяльність (ігрове відтворення життєвих ситуацій). До методів та прийомів технології ситуативного моделювання відносяться такі: *симуляції* – вчитель створює ситуації, де учні відтворюють процедури ,що пов'язані з діяльністю соціальних інститутів, що діють у реальному політичному, економічному, культурному житті; *спрощене судове слухання (суд prose)* – учні розігрують судовий процес з певного випадку життя з невеликою кількістю учасників.

Таке ігрове навчання має на меті використання навчальних, рольових, ділових ігор та імітації. Під час такого навчання учні вчать діяти, самостійно приймати рішення, дискутувати, прилаштовуватися до групи, усвідомлювати мотиви та вподобання інших учнів, взаємодіяти з усіма.

Технології опрацювання дискусійних питань – застосування дискусій під час навчання. Дискусія – це засіб пізнавального процесу учнів у навчанні, що дозволяє критично мислити, проявити свою позицію, сформулювати вміння відстоювати власну думку, поглиблює знання з теми, виробляє самостійність, вміння добирати аргументи, чути та розуміти інших учнів, формує власний погляд на навколишню дійсність (Родигіна,2005).

Технологія колективно-групового навчання – це група інтерактивних технологій, які спрямовані на організацію спільної одночасної роботи всіх учнів. Її мета – це привернення уваги учнів до проблемних завдань у навчанні, стимулювання їх до пізнавальної діяльності, актуалізація попередніх знань. Вчителі повинні стимулювати всіх учнів до дискусії. До методів та прийомів колективно-групового навчання відносять: мікрофон, метод незакінчених речень, кейс метод та ін.

Отже, здійснений аналіз дає можливість визначити такі типи інтерактивних технологій:

- ✓ технології кооперативного навчання (робота в парах, групах, трійках, карусенль, акварім)
- ✓ технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольові ігри, ігри драматизації)
- ✓ технології опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, метод займи/зміни позицію, кейс метод)
- ✓ технології колективно-групового навчання (мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм).

Інтерактивні технології навчання займають вагоме місце у сучасній системі освіти. Їх перевага полягає у тому, що учні засвоюють усі етапи пізнання (знання, усвідомлення використання, оцінювання), зростає відсоток учнів, які свідомо опановують навчальний матеріал.

Провідне місце у процесі формування комунікативної культури учнів початкової школи займають інтерактивні технології, адже саме завдяки їм відбувається розквиток, розриття особистості учня, прояв його творчих здібностей. Використання інтерактивних технологій під час навчання – це вдосконалення нових методів, форм, прийомів роботи, вироблення вмінь інтерактивного спілкування.

На думку дослідника Л.Гейхмана, інтерактивне навчання – це взаємодія всіх учасників та вияв особистісного досвіду. Та, як влучно зазначає дослідник, принципами інтерактивного навчання є наступні: *особистісно-орієнтоване спілкування; поліфункціональність вправ; рольове проєктування освітнього процесу; групова взаємодія учнів; сконцентрованість на етапі створення навчального матеріалу та організації навчального процесу* (Скрипченко, 2005).

Інтерактивні технології визначають проблемний характер навчання, розкривають пізнавальну діяльність учнів, ось чому комунікативна взаємодія має бути проблемною, пізнавальною. Ці переваги пояснюються тим, що молодші школярі опановують всі етапи пізнання (знання, усвідомлення,

використання, оцінка), зростає кількість учнів, що свідомо вивчають навчальний матеріал у цікавій формі, без примусу.

Відтак, дослідник Н.Пахолук говорить, що сьогодні з поміж великої кількості сучасних інноваційних технологій все більшої популярності набувають інтерактивні, які сприяють розвитку дитини, її вміння творчо вирішувати проблемні завдання, критично мислити, та бажання до реалізації себе (Пахолук). Окрім того, інтерактивні технології формують комунікативні вміння та сприяють налагодженню емоційних стосунків між усіма учасниками освітньої взаємодії, вчать учнів комунікувати у команді, чути інших, враховувати думки та міркування інших.

Впровадження інтерактивних технологій на уроках дозволяє зняти нервові напруження учнів, дає можливість міняти форми діяльності, зосереджувати увагу учнів на головних моментах теми уроку тощо.

Формування комунікативної культури із використанням інтерактивних технологій повинно будуватися на основі діяльнісного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного підходів. Впровадження інтерактивних технологій у процесі формування комунікативної культури учнів має такі переваги:

- 1) молодші школярі привчаються до співробітництва (вони слухають, вміють підтримати розмову, домовитися)
- 2) однолітки стають друзями (учні турбуються один про одного, довіряють, виявляють турботу)
- 3) молодші школярі вчаться аналізувати зв'язки між подями, явищами, віднаходять компромісне рішення проблемного завдання та ін.

Одним з провідних методів інтерактивного навчання, що сприяє формуванню комунікативної культури молодших школярів є гра. Гра, як вид діяльності, дозволяє навчати учнів та взаємодіяти між собою у цікавій невимушеній формі. Під час гри учні розвиваються, у них формуються якості, які, у подальшому навчанні, визначатимуть їх стосунки з іншими людьми.

Для молодших школярів, як доводить Т.Віннічук, характерними є адаптивні процеси: учні вступають у новий колектив, для них створюються нові вимоги. Гра як діяльність допомагає зрозуміти учням основні аспекти нової себе ролі – ролі учня (Куріч). Під час проведення уроків у грі – молодші школярі спілкуються між собою, домовляються, обмінюються думками та враженнями, це сприяє, у свою чергу, формуванню комунікативної культури.

Гра сприяє прояву пізнавальної активності молодших школярів, дозволяє їм виявити свої здібності, використати одержані знання, прокачати практичні вміння та навички. Саме під час гри відбувається розвиток уваги учнів, покращується процес засвоєння навчального матеріалу, формуються соціально важливі норми поведінки, налагоджується комунікація та взаємодія учнів у колективі та у стосунках з вчителем.

Провідним завданням школи, також, є забезпечення умов для розвитку учнів. З цією метою потрібно створити відповідні умови для розкриття можливостей кожного учня, закриття його індивідуальних потреб, реалізація особистісно зорієнтованого підходу.

Цікавими нам видаються міркування А.Васильєвої, яка інтерактивне навчання розглядає разом з психологією, та стверджує, що інтерактивне навчання взяло з психології такі положення: процес навчання у груповій діяльності; розкриття інтелектуальних характеристик особистості; організація атмосфери доброзичливості та толерантного ставлення один до одного під час спілкування; обмін інформацією (комунікативна сторона спілкування); сприйняття співрозмовника (перцептивна сторона спілкування); розкриття спільних моментів діяльності через спілкування (інтерактивна сторона спілкування) (Кадемія, 2009).

Зміст інтерактивного навчання – побудова процесу навчання з умовами постійної активної взаємодії усіх учасників. Це колективна діяльність, де вчитель та учні виступають суб'єктами навчання. Вчитель займає позицію організатора та лідера групи. Інтерактивне навчання вимагає різностороннього типу спілкування, коли комунікативні зв'язки з'являються не лише між

вчителем та учнями, але й між усіма учасниками освітньої взаємодії, а вчитель є рівноправним учасником навчання.

Використання інтерактивних технологій навчання – це постійна активна взаємодія учнів між собою, це взаємонавчання та співнавчання (групове, колективне, співпраця), де молодші школярі та вчитель є партнерами, суб'єктами навчання. Вчитель не просто організатор, а активний учасник педагогічної взаємодії.

Впровадження інтерактивних технологій в освітній процес сприяє:

- ✓ виробленню життєвих цінностей молодших школярів
- ✓ формуванню комунікативних навичок та здатностей учнів
- ✓ розвитку вміння виражати власні думки в усній та письмовій формах
- ✓ покращенню умінь сприймати та обгорювати певну інформацію\
- ✓ осмисленню мовлення інших учасників комунікативної взаємодії
- ✓ налаштуванню педагогічної співпраці тощо (Гончаренко, 2008).

Успішне впровадження інтерактивних технологій на уроці з метою формування комунікативної культури молодших школярів вимагає від вчителя продумування комфортних умов, врахування робочого місця, підготовки навчальних та допоміжних матеріалів, орієнтування на творчий підхід до учнів, спонукання до прояву активності у спілкуванні та навчанні.

Процес формування комунікативної культури у молодших школярів має на меті вміння застосовувати мову як засіб комунікування і різних сфферах життя дитини. Від вчителя залежить успішність цього процесу. Адже, вчитель, що є творчим та активним під час взаємодії здатен сформувати у молодших школярів: культуру навчальної праці; переконати молодших школярів у необхідності одержання знань; самотійність як прийом інтелектуального зростання; вміння керувати власною розумовою діяльністю; прийоми мислення (аналіз, порівняння, узагальнення, віднаходження причинно-наслідкових зв'язків); оцінювання ситуацій успіху, залучення учнів до творчості; атмосферу ввічливості та підтримки.

Загалом, інтерактивні технології покликані реалізувати ще одне навчальне завдання – релаксація, переключення уваги учнів, зміна форм діяльності, зняття нервового напруження. Відповідно, найбільш поширеними є такі форми інтерактивного навчання:

- 1) *робота в парах* (обговорення, вміння аналізувати роботу інших учасників, постановка запитань до колективу та віднаходження відповіді на запитання вчителя)
- 2) *робота в малих групах* (вирішення учнями складним проблем у колективі)
- 3) *робота у ротаційних трійках* (учні працюють у трійках, склад яких постійно змінюється)
- 4) *технологія «карусель»* (учні утворюють внутрішнє та зовнішнє кола, внутрішнє – це учні, що сидять і не рухаються, зовнішнє коло – учні, що змінюють через кожні 30 секунд. Таким способом молодші школярі проговорюють декілька тем та переконують інших у своїх міркуваннях)
- 5) *технологія «мозковий штурм»* (учні повинні під час обговорення подати якомога більше способів вирішення завдання. Потім, з усіх варіантів ідей – обирають найоптимальніші)
- 6) *технологія «акваріум»* (декілька учнів повинні програти ситуацію у колі, інші учні в цей час – дивляться та аналізують. Завдання – обговорити питання та дійти до спільного вирішення)
- 7) *вправа «дерево рішень»* (учні утворюють 3 чи 4 групи ,де кожна група аналізує питання та записує ключові моменти у «дереві», згодом представними груп міняються місцями та доповнюють «дерева» інші своїми ідеями)
- 8) *вправа «прес»* (дана вправа складається з таких етапів: - розкриття власної позиції «Я вважаю»; - обґрунтування власної думки «Так як...»; - наведення прикладів та аргументація; підведення підсумків «Отже». Використання такого методу вчить учнів висловлювати свої ідеї, аргументувати їх)

- 9) *вправа «суд»* (це приклад ролів гри, у формі судового засідання)
- 10) *метод «займи позицію»* (учні повинні зайняти позицію щодо обговорення певного питання ТАК чи НІ. Важливо вміти пояснити свою позицію.
- 11) *технологія «дебати»* (завдання – переконати усіх учасників у правильності свого підходу до вирішення проблемного завдання)
- 12) *вправа « велике коло»* (робота відбувається у три етапи: - учні сідають у велике коло та вчитель висловлює проблему; - декілька хвилин учні індивідуально, кожен на аркуші нотують свої міркування щодо вирішення проблеми; - по колу учні читають свої позиції, всі інші – слухають та далі голосують за кожним пунктом. Такий прийом «великого кола» є оптимальним тоді, коли потрібно швидко віднайти способи розв'язання питання чи його складові)
- 13) *конференції* (уроки –конференції – це комунікація учнів між собою, де вони вирішують спільно завдання у ділозі чи диспуті)
- 14) *вправа «броунівський рух»* - дозволяє учням рухатися по всьому класу задля зібрання інформації з певної теми)
- 15) *вправа «коло ідей»* (відповіді учнів на питання вчителя)
- 16) *вправа «мікрофон»* (учні по черзі висловлюються).

Отже, як бачимо, є достатня кількість форм групової взаємодії учнів між собою , що дозволяє сформувати їх комунікативну культуру. Впровадження інтерактивних технологій в освітній процес сприяє: розвитку в учнів особистої рефлексії, розуміння залученості до спільного виконання завдання, вироблення активної позиції під час навчання, формування навичок спілкування.

До позитивних характеристик інтерактивного навчання слід віднести наступні: розкриття пізнавальних активностей молодших школярів (вміння застосовувати інформацію, аналізувати її); високий ступінь опанування знаннями; оптимальний прояв контролю з боку вчителя; налагодження взаємодії між вчителем та учнями; віднаходження оптимального підходу до оцінювання знань школярів; залученість до роботи всіх учасників ;

вироблення вміння працювати у команді; здатність проговорювати власну думку; забезпечення ситуації успіху у навчанні; вироблення навичок доброзичливого спілкування; вміння вирішувати проблемні завдання; формування комунікативної культури тощо.

В освітньому процесі інтерактивні технології слід розглядати як творчий вид діяльності, який сприяє створенню ситуації мовленнєвої взаємодії, вдосконаленню комунікативного досвіду молодших школярів. Використання творчих комунікативних завдань на уроках відбувається у різних формах, як колективно так і індивідуально.

Особливості використання інтерактивних технологій з метою формування комунікативної культури молодших школярів вимагають реалізації таких принципів:

- 1) принцип активності (молодші школярі включені до кожного етапу навчання мовлення та активно взаємодіють один з одним, працюють у групах)
- 2) принцип розвитку особистості (учні проявляють творчу самостійність, пізнавальну активність, виробляють головні соціальні вміння)
- 3) інтегративний принцип (взаємозв'язок писоменого мовлення з іншими видами мовленнєвої діяльності) (Ващенко,2005).

Використання інтерактивних технологій сприяє розвитку вмінь учнів виражати власні думки. Зауважимо, що , також, відбувається вдосконалення читацьких умінь, вмінь сприймати, усвідомлювати мовлення інших учасників.

Інтерактивність навчання передбачає використання завдань, що розкривають інтерактивний процес спілкування, а саме:

1. активна залученість вчителя та учнів під час спілкування: комунікативна вправа містить не лише установку на висловлювання, але й ситуативне слухання задля отримання інформації

2. ситуативна визначеність спілкування, що має: співставлення мовленнєвих одиниць із відношеннями учасників вствлювання; мовленнєве завдання; продукування мовленнєвої діяльності

3. оновленість елементів освітнього процесу, що зорієнтована на посилення інтелектуальної, мовленнєвої діяльності школярів через створення мовленнєвих ситуацій, застосування вправ (Бацевич, 2004).

Варто зауважити, також, що активне впровадження інтерактивних технологій вимагає створення комфортного освітнього середовища. Мова йде про розміщення учнів у класі, їхня розсадка для успішної комунікації.

Важливого значення у процесі формування комунікативної культури учнів засобами інтерактивних технологій посідають моделювання ситуацій, вирішення яких зосереджене не формування вмінь висловлюватися, оперувати мовними одиницями, вміти завершувати незакінчене висловлювання та ін. Слід пам'ятати, що точність мовлення ще не означає належний рівень комунікативної культури. Учні можуть добре говорити, проте досить одноманітно. Таке мовлення позбавлене творчості, немає інтонаційного багатства. Тож, завдання вчителя полягає у формуванні підґрунтя для самовдосконалення мовлення учнів, як показника мотиваційного критерію сформованості комунікативної культури.

Отже, ми дійшли висновку, що використання інтерактивних технологій полягає у включеності молодших школярів у процес пізнання, активній взаємодії усіх учасників спілкування. Такі інтерактивні технології як мозковий штурм, коло ідей, мікрофон, робота в парах, робота у малих групах, займи позицію, метод прес, броунівський рух та ін. дозволяють вирішувати певні ситуації, проблемні завдання, моделювати життєві ситуації, та, сприяють формуванню комунікативної культури молодших школярів.

Активне впровадження інтерактивних технологій навчання формує толерантність, комунікабельність, вчить молодших школярів працювати у групі, розвиває комунікативні вміння та навички тощо.

Висновки до розділу 1

Перший розділ нашого дослідження присвячений розкриттю теоретичних аспектів проблеми формування комунікативної культури учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій. У розділі розкрито ключові поняття дослідження «комунікація», «культура», «комунікативна культура», «інтерактивні технології».

Аналіз літературних джерел засвідчив, що комунікативна культура пов'язана з культурою певного соціального угруповання, зважаючи на ступінь розвитку, її традиції та цінності. Ефективним способом досягненням людиною високого рівня комунікативної культури є аналіз індивідуальних властивостей співрозмовника, застосування гуманних шляхів комунікації, які є прийнятними до рівня соціалізації кожного учасника комунікативної взаємодії. Таким способом можна дотримуватися гідності власної комунікативної культури при цьому зберігаючи людські цінності, норми суспільної моралі, гуманістичні ідеали.

Загалом, було визначено, що комунікативна культура проявляється у здатності організовувати гуманістичні, толерантні, особистісно орієнтовані стосунки з усіма учасниками освітньої взаємодії, які передбачають прояв позитивних рис особистості, вміння сприймати емоційний стан співрозмовника, здатність мотивувати іншого до реалізації мети тощо. Комунікативна культура – це поєднання комунікативних настанов, знань, умінь, які визначають внутрішні та зовнішні чинники існування.

Узагальнено, що формування комунікативної культури учнів молодшого шкільного віку визначається певними внутрішніми умовами: система мотивів (інтереси, потреби, бажання, почуття, мета, які проявляються у хорошому відношенні дитини до процесу спілкування та всіх учасників мовлення, у сформованих моральних властивостях та вміннях). Комунікативна культура, її формування залежить також від психіки людини – мотиваційна, пізнавальна, емоційно-вольова складові.

Ключову дефініцію нашого дослідження *«комунікативна культура молодших школярів»* інтерпретовано як сукупність комунікативного

потенціалу (комунікативні властивості, здібності, комунікативна активність) та комунікативної поведінки (дотримання норм мовного етикету, традицій).

Успішність формування комунікативної культури молодших школярів залежить від систематичності, урахування освітніх вимог, особливостей педагогічного процесу, та, зокрема, використання сучасних технологій навчання, які покликані оптимізувати цей процес.

Визначено, що використання інтерактивних технологій під час навчання допомагає учням займати активну позицію у процесі засвоєння знань, у них посилюється інтерес до отримання нових знань. Разом з тим, посилюється роль вчителя, який стає лідером, організатором. Проведення уроків з використанням інтерактивних технологій навчання потребує обізнаності щодо даної технології, вміння вчителя організовувати свою роботу.

Таким чином, ми дійшли висновку, що активне впровадження інтерактивних технологій під час навчання сприяє розвитку творчості учнів, вчить їх аналізувати та опрацьовувати проблемну ситуацію, віднаходити різноманітні способи представлення своїх думок, сприяє формуванню комунікативної культури молодших школярів.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1 Критерії, показники та рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів

Згідно результатів теоретичного аналізу проблеми формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій, про що йшлося у попередньому розділі нашого дослідження,

можемо перейти до емпіричного вивчення рівня сформованості комунікативної культури учнів початкової школи.

Попередні параграфи дослідження дозволили зясувати, що проблема формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій є досить актуальною та потребує детального розгляду. У ході здійснення дослідження ми дотримувалися певних дидактичних принципів, що виступають вагомими на етапі вироблення головних моментів виховання учнів та включення їх у комунікативну діяльність (І.Бех):

- 1) принцип створення емоційно яскравих виховних моментів , які розкривають вплив педагога на вихованців через прояв моральних аспектів та стимулювання. Проектування виховних ситуацій – це та умова соціальна, яка дає змогу школяреві виявити себе та стимулює його до активної коумінкавної взаємодії. Саме така комунікація виникає під час налаштування психологічних умов, які виробляють емоційне ставлення молодших школярів до пізнання навколишньої дійсності через спілкування
- 2) принцип спілкування на гуманістичній основі, яке проявляється через включення учнів до усвідомлення соціальних вимог та цінностей. Такі умови сприяють розумінню учнями власних цінностей та допомагають показати свій потенціал у навчанні та комунікативній діяльності
- 3) принцип використання співпереживання на етапі виховання учнів. Вчитель має стимулювати учнів, здійснювати на них моральний вплив, викликати відповідні позитивні емоції під час спілкування. Учні, які мають такі емоції з боку вчителя, можуть проявляти власні – розкривати творчий потенціал, формувати комунікативну культуру.
- 4) принцип усвідомлення та аналізу вчинків своїх та вчинків інших учасників освітнього процесу. Педагог має вчити учнів постійно здійснювати самоаналіз, усвідомлювати та розуміти дії інших учнів. Це сприятиме кращому засвоєнню моральних норм, цінностей у навчанні, опануванні головних аспектів комунікативної культури (Бех, 2003).

Безумовно, вирішення проблеми формування комунікативної культури молодших школярів пов'язане із розкриттям структурних компонентів даного утворення. Аналіз та інтерпритування теоретичних аспектів дозволив з'ясувати, що для визначення структурних компонентів комунікативної культури та розкриття зв'язків між ними науковці керуються дослідженнями О.Леонтьєва щодо емоційного, вольового та інтелектуального складників особистості.

У наукових джерелах віднаходимо різноманітні підходи до розкриття компонентів комунікативної культури особистості, серед яких такі як:

- 1) когнітивний, аксіологічний, афективний, праксеологічний
- 2) перцептивно-когнітивний, інформаційно-мовленнєвий, операційно-діяльнісний, особистісно-мотиваційний
- 3) перцептивний, інтерактивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативний
- 4) комунікативно-творчий, професійно-гуманістичний
- 5) мовленнєвий
- 6) емоційний (Губанова, 2006).

Більшість дослідників все ж таки виокремлюють мотиваційний, аксіологічний, мовленнєвий, емоційний та операційний компоненти у структурі комунікативної культури. З огляду на це, виокремлюємо такі компоненти комунікативної культури молодших школярів:

- *ціннісно-орієнтаційний*
- *емоційно-особистісний*
- *інтерактивно-діяльнісний.*

Ціннісно-орієнтаційний компонент комунікативної культури молодших школярів, у межах нашого дослідження, визначає скерованість на суб'єкта комунікації, розкриває внутрішній світ дитини. Керуючись ціннісними орієнтаціями соціуму дитина виробляє у себе переконання, певні життєві ідеали, у неї виробляється норми поведінки, які впливають на процес формування комунікативної культури. Даний компонент комунікативної культури пов'язаний із системою духовних, культурних, моральних, етичних,

психологічних цінностей, які впливають на взаємодію між учасниками спілкування, визначають рівень її культури.

Слід зазначити, що емоційно-ціннісний компонент комунікативної культури включає початковий досвід діяльності дитини пов'язаний із оцінюванням, усвідомленням, вибором, формуванням власної системи моральних цінностей. Окрім того, цей компонент визначає мотиви вибору професії у майбутньому, прийомів опанування нею.

До системи морально-етичних цінностей молодшого школяра відносимо любов до інших, прояв відповідальності, совість, доброзичливість, толерантність та ін.

У змісті формування комунікативної культури молодших школярів, припускаємо, що ціннісно-орієнтаційний компонент, визначає опанування дитиною комунікативним досвідом розкриття дійсності через мовні форми та засоби спілкування. Отож ціннісно-орієнтаційний компонент комунікативної культури молодших школярів становлять: знання та сприймання інших учасників комунікативної взаємодії, володіння прийомами концентрування уваги під час спілкування, вміння емоційно керувати власною поведінкою, розуміти та приймати позиції інших партнерів спілкування, застосовувати адекватні форми комунікації, справедливо оцінювати власний емоційний стан.

Обґрунтовуючи провідні риси *емоційно-особистісного компонента комунікативної культури молодших школярів*, зазначимо, що даний компонент впливає на формування особистісного стану дитини та її емоційну визначеність, що безумовно відіграє важливу роль на етапі формування комунікативної культури.

Дослідниця Т.Гаврилова доводить, що для налагодження комунікації між учнями, потрібно проявляти емпатію, яка авторкою розглядається у двох аспектах:

- ✓ співпереживання (перенесення учнем власного емоційного стану до стану співрозмовника, тобто переживання учнем схожих почуттів, які є у іншої людини)

- ✓ співчуття (коли учень переживає відмінні від іншої людини почуття, може поставити себе на місце іншої людини) (Гаврилова).

Отож емпатія виступає засобом взаєморозуміння під час спілкування, завдяки прояву якої можна відчувати емоційний стан співрозмовника. Емоційно-особистісний компонент комунікативної культури проявляється через почуття та емоції, де почуття – це стійкі прояви, а емоції – непостійні.

У межах проблеми нашого дослідження, важливим є розкриття *інтерактивно-діяльнісного компонента комунікативної культури молодших школярів*. Даний структурний компонент передбачає прояв комунікативної культури через застосування інтерактивних технологій навчання. Будь яка людина під час діяльності, яку вона виконує разом з іншими учасниками, впливає на навколишній світ, міняє його та тим самим, змінюється сама.

Отже, процес формування комунікативної культури молодших школярів – це досить складний процес, успішність якого залежить від таких взаємопов'язаних компонентів: ціннісно-орієнтаційни, емоційно-особистісний та інтерактивно-діяльнісний.

Зміст дослідження структурних компонентів комунікативної культури молодших школярів тісно пов'язаний із необхідністю обґрунтування критеріїв з відповідними показниками та рівнями сформованості даного утворення засобами інтерактивних технологій.

У магістерській роботі критерії формування комунікативної культури молодших школярів диференційовано на: *когнітивний, емоційно-ціннісний, та діяльнісний* та відповідні рівні: *високий, середній, низький*, що подано нижче у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії та показники сформованості комунікативної культури компетентності молодших школярів

Критерії	Показники
Когнітивний	✓ усвідомлення необхідності та доцільності виконання правил взаємодії під час

	спілкування ✓ володіння різними формами і засобами спілкування
Мотиваційно- ціннісний	✓ здатність до визначення переживань та різних емоційних станів дорослих і однолітків відповідно до способів вираження ними експресії (жести, інтонації, поза, міміка тощо) ✓ емоційна, розумова включеність (зосередженість уваги, відсутність відволікань, оптимізм).
Поведінковий	✓ обізнаність та дотримання правил культури поведінки в навколишньому середовищі, ставлення до людей з повагою (прояв любові та пошани до близьких людей та батьків), доброзичливість у ставленні до людей ✓ здійснення оцінних судження про власну поведінку та поведінку інших, аргументування та пояснення власної позиції та її деталізація ✓ усвідомлення необхідності дотримання моральних правил поведінки

Визначені критерії з відповідними показниками (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий*) дозволили представити рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів (див. табл..2.2).

Таблиця 2.2

**Рівні сформованості комунікативної культури
молодших школярів**

Рівні	Показники
--------------	------------------

Високий	Дитина самостійно ставить мету і керується нею в діяльності та спілкуванні, вміє стримувати свої емоції і безпосередні бажання. Діти висловлюють своє ставлення до власної діяльності і мають стійкий позитивний настрій щодо пізнавальної задачі, проявляючи усвідомлене бажання її вирішення. Наявність стійких мотивів спілкування з дорослими й однолітками; вияв толерантності у комунікативній взаємодії; активність у спілкуванні; дотримання норм культури мовлення.
Середній	Дитина частково самостійно ставить мету, керується нею у діяльності та спілкуванні, вміє стримувати свої емоції і безпосередні бажання. Ситуативність проявів особистісних і пізнавальних мотивів спілкування з дорослими й однолітками, які не стали стійким, стабільним механізмом, що спонукає до особистої ініціативи під час залучення до мовленнєвої взаємодії. Одноманітність побудов і форм мовленнєвих висловлювань; несформованість елементів творчої уяви, фантазії;
Низький	Дитина самостійно ставить мету, але не керується нею у діяльності та спілкуванні, не вміє стримувати свої емоції і безпосередні бажання. Несформовані відповідальність, витримка, самостійність. Відсутність мотивів спілкування з дорослими й однолітками; труднощі під час вступу в контакт; комунікативно-мовленнєві дії без аналізу ситуації

	спілкування; низькі мовні характеристики.
--	---

Отже, до показників *когнітивного критерію* сформованості комунікативної культури молодших школярів відносимо:

- стилістична та граматична чіткість висловлювань
- володіння різними засобами та формами спілкування
- вміння будувати діалог та монолог
- культура мовлення
- дотримання прави спілкування

Саме поняття «когнітивний» означає необхідність додержання норм та правил української мови, які потрібні для комунікації, це знання провідних норм мовлення та етикету спілкування.

Показниками *мотиваційно-ціннісного критерію* формування комунікативної культури молодших школярів визначено:

- присутність мотивів спілкування як з однолітками так і з дорослими
- потреба у комунікації
- вияв толерантності під час комунікативної взаємодії
- бажання бути цікавим комунікабельним співрозмовником

Мотиваційно-ціннісний компонент формування комунікативної культури молодших школярів покликаний допомогти учням зрозуміти навколишній світ, налагодити швидко активну комунікацію.

До показників *поведінкового критерію* формування комунікативної культури молодших школярів слід віднести наступні:

- прояв активності під час спілкування
- вияв ініціативи у комінікації
- добровільне емоційно-забарвлене спілкування
- прояв комунікативних здібностей.

Отже, здійснений підбір та опис структурних компонентів, критеріїв, показників та відповідних рівнів сформованості комунікавтиної культури, дозволяє далі перейти до аналізу стану сформованості означеного поняття у молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

2.2 Аналіз стану сформованості комунікативної культури учнів

Для емпіричного дослідження рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів було проведено констатувальний експеримент.

Мета констатувального експерименту полягала у діагностиці рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

Для вирішення означеної мети поставлено такі завдання:

- 1. виокремити критерії з відповідними показниками та рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів
- 2. дослідити рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій
- 3. представити систему вправ для формування комунікативної культури учнів початкової школи.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Розтоківського ліцею Кутської селищної ради Косівського району Івано-Франківської області. Вибірка склала 63 учнів 4-их класів.

Реалізація експерименту потребувала дотримання таких етапів: теоретичний, пошуковий, діагностувальний, експериментальний та етап узагальнення.

Етапи експериментального дослідження представлено далі у таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Етапи експериментальної роботи

Назва етапу	Мета експериментальної роботи	Зміст експериментальної роботи
Теоретичний етап	аналіз психолого-педагогічної, лінгводидактичної літератури з різних	визначення мети, об'єкта, предмета та завдань дослідження. Теоретичне обґрунтування,

	аспектів проблеми формування комунікативної культури молодших школярів	проектування та розроблення змісту формування комунікативної культури засобами інтерактивних технологій
Констатувальний етап	виділення критеріїв з відповідними показниками, рівнів сформованості комунікативної культури. З'ясування стану сформованості комунікативної культури учнів початкової школи.	Визначення критеріїв та наявного рівня сформованості комунікативної культури за відповідними показниками. Виокремлення вибірки. Обґрунтування оптимальних умов формування комунікативної культури учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій.

Отже, теоретичний етап дослідження полягає у вивченні теоретичних аспектів проблеми формування комунікативної культури молодших школярів, вивченні змісту та завдань, окресленні структурних компонентів даного утворення. Даний етап дослідження передбачав аналіз наукових джерел, які розкривають проблему формування комунікативної культури особистості, зокрема молодших школярів.

Наступні етапи експериментальної роботи стосувалися ключових моментів Концепції Нової української школи – аналіз вправ щодо формування комунікативної культури молодших школярів.

Констатувальний етап нашого дослідження передбачав виокремлення критеріїв, показників та рівнів сформованості комунікативної культури

молодших школярів, що дозволили проаналізувати реальний стан сформованості досліджуваного поняття.

На завершальному етапі роботи ми подали узагальнені дані щодо рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

Таким чином, мета та завдання констатувального етапу дослідження проблеми формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій зумовила потребу у застосування таких методів:

- *метод спостереження* за комунікативною взаємодією учнів (манера поведінки під час спілкування, характер відносин, риси спілкування)
- *анкетування, опитування, інтервювання*, які допомогли виявити рівень комунікативної культури молодших школярів
- проведення *констатувальних зрізів*.

Діагностична методика розкриття рівня сформованості комунікативної культури передбачала виконання учнями трьох блоків завдань.

Завдання першого блоку стосувалися дослідження рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм.

З цією метою ми використали методику «*Ранкова зустріч*» (автор М.Вашуленко).

Мета методики – проаналізувати вміння молодших школярів виражати власну точку зору, розуміти та сприймати міркування інших учасників комунікативної взаємодії, аналізувати їх.

Інструкція до проведення: Ранкова зустріч – це початок дня і зустріч учнів з учителем. Учні сідають у коло навпроти один одного та вітаються, далі – кожен ділиться своїм досвідом з однокласниками, які уважно слухають, ставлять власні запитання та аналізують.

Під час даної вправи ми спостерігали за учнями, їхньою комунікативною взаємодією, манерою поведінки під час спілкування, стилем спілкування та характером відносин один з одним.

Для визначення рівня сформованості когнітивного критерію комунікативної культури ми, також, використали метод інтерв’ювання, який дозволив нам зрозуміти рівень сформованості учнями правил мовного етикету: вміння вітатися, дякувати, прщатися, просити вибачення, висловлювати прохання. За результатами анкетування – аналізували відповіді учнів за наступними критеріями:

2 бали – учень правильно дав відповіді на поставлені запитання, зміг навести 3 і більше правил мовного етикету;

1 бал – учень правильно відповів на запитання, навів 1-2 зразки норм етикету;

0 балів – відповідь учня є неточною або ж зовсім неправильною.

За цією методикою виділено такі рівні сформованості когнітивного критерію комунікативної культури молодших школярів: високий – 10-12 балів; середній – 7-9 балів; низький – 6 балів.

Отже, результати аналізу рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм подано нижче у таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	5	7,93
Середній	39	61,9
Низький	19	30,2

Рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм характеризується таким розподілом: більша частина молодших школярів має середній рівень – 61,9 %; високий рівень властивий 7,93 % досліджуваних; низький рівень у 30,2% респондентів.

Отже, здійснивши діагностувальну роботу щодо когнітивного критерію сформованості комунікативної культури молодших школярів, ми

виявили, що знання основних норм та правил етикету є невисокими, що негативно позначається на міжособистісному спілкуванні учнів між собою.

Зафіксовані результати дослідження рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм також подано на рисунку 2.1.

Рис. 2.1 Динаміка рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за когнітивним критерієм

Одержані дані є свідченням того, що більшість школярів розуміють необхідність у дотриманні правил етикету під час мовної взаємодії, вони володіють різноманітними формами та прийоми спілкування, вміють виявляти уважність та ввічливість по відношенню до інших, у них є бажання спілкуватися толерантно.

Молодші школярі, які здатні успішно спілкуватися:

- вміють виражати власні думки так, щоб їх розуміли інші учасники комунікативної взаємодії
- прислухаються до співрозмовників
- можуть за допомогою слів вирішувати проблеми
- чітко висловлюють свої ідеї та пропозиції.

Такі вміння є важливими для хорошого існування у колективі, навчання разом та вирішення спірних ситуацій.

Завдання другого блоку експериментальної роботи стосувалися діагностики рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів за *мотиваційно-ціннісним критерієм*. Для дослідження даного критерію ми скористалися методикою «Акваріум» (автор Л.Мамчур).

Мета методики – дослідити рівень критичного мислення молодших школярів та здатність дискутувати, емоційного реагувати на співрозмовника.

Інструкція виконання: дана методика пропонує учням переглянути зміст запитання або ж тексту з різних позицій, та задати вектори думок кільком групам. До прикладу, клас може охарактеризувати якогось

історичного персонажа з різних ракурсів зважаючи на вияви його особистості. Учні дають відповідь на запитання «Чому герой прийняв таке рішення?» з декількох позицій: його досвід, вік, друзі з якими він спілкувався чи вороги, його вподобання, соціальна роль та ін.. Такий варіант роботи добре підходить до аналізу художнього твору.

Це варіант колективного обговорення, який слід застосовувати, коли існують дві відмінні позиції, переконання на одне запитання. В той час як група, що відстоює певну точку зору аналізує її у своєму колі, інші учні – слухають та спостерігають. Далі учасники міняються місцями. Така вправа інтерактивна дозволяє привчити всіх учнів до слухання один одного та колективного обговорення.

Дослідження рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної культури молодших школярів потребувало, також, застосування тестування «Чи добрий Я». Цей тест допоміг нам виявити рівень емоційності учнів щодо спілкування з іншими, прояв емпатійності та доброзичливості під час комунікативної взаємодії. Питання тесту стосувалися готовності надати допомогу другові. Бланк відповідей до тестових завдань учням потрібно було напроти кожного запитання поставити «так» чи «ні».

Результати тестування обробляли за такими ключами: 1 бал за кожен «+» відповідь на 2, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 13 запитання та відповідь «_» на запитання 1, 4, 5, 8, 11.

Високий рівень – більше 10 балів (школярі вміють комунікувати з іншими учасниками, їм подобається спілкування, вони мають багато друзів)
Середній рівень – 6-9 балів (такі учні не комунікують з усіма, прояв емоцій та емпатії є випадковими. Для таких учнів спілкування є приємним не усіма учасниками.
Низький рівень – 5 балів і нижче (спілкування у таких учнів викликає серйозні труднощі, їм слід бути ввічливішими, емпатійнішими.

Отже, результати дослідження рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної культури молодших школярів за поадними методиками інтерпретовано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	9	14,28
Середній	41	65,1
Низький	13	20,63

За даними таблиці 2.5 констатуємо, що рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за мотиваційно-ціннісним критерієм характеризується наступним чином: переважна більшість респондентів 65,1% - виявили середній рівень сформованості. Високий рівень сформованості комунікативний культури за визначеним критерієм продемонструвало 14,28% та 20,63% опитуваних учнів – виявили низький рівень сформованості комунікативної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм.

За даними діагностики бачимо переважання середнього рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за мотиваційно-ціннісним критерієм, що пояснюється тим, що учні не досить добре розуміли поставлені запитання, потребували допомоги з боку вчителя. Такі учні не мають достатньо добре сформованих мотивів спілкування з іншими учасниками, у них виникають труднощі під час комунікативної взаємодії.

Зазначимо , що хороший настрій в класі створюється за рахунок: усвідомлення себе у межах учнівського колективу; атмосфери доброзичливості; замученості до прийняття колективних рішень; проявів справедливості та неупередженості.

Результати дослідження рівня сформованості комунікативної культури учнів за мотиваційно-ціннісним критерієм представлено на рисунку 2.2.

Рис. 2.2 Динаміка рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за мотиваційно-ціннісним критерієм

Отже, результати дослідження, представлені у діаграмі, дозволяють говорити про середній рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за мотиваційно-ціннісним критерієм.

Третій блок нашого дослідження спрямований на вивчення рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів за *поведінковий критерієм*. Для дослідження даного критерію ми застосували методику «Створення правил класу» (автор О.Онопрієнко) (Скрипченко,2005).

Мета методики – виявлення спроможностей молодших школярів керувати власною поведінкою та вирішувати завдання під керівництвом з боку вчителя (додаток Б).

Дослідження поведінкового компонента сформованості комунікативної культури молодших школярів передбачало розбір з учнями певних мовних ситуацій та виявлення їх відношення до проблеми.

Далі пропонуємо типи мовних ситуацій для аналізу рівня сформованості поведінкового критерію комунікативної культури молодших школярів.

Ситуація 1

Двоє друзів йдуть назустріч один одному. Один – штовхнув другого в плече сильно та вигукнув «Привіт!»

Запитання до учнів: Чи є така поведінка ознакою хороших манер? Чому? Поясніть свою позицію.

Ситуація 2

У магазині дівчинка сказала до продавця «Пачку молока та пачку сиру»
Запитання до учнів: Поміркуйте та скажіть, яке слово забула сказати дівчинка?

Ситуація 3

Учням потрібно уявити, що вони у театрі та дати правильну відповідь на *наступне запитання:* Як слід йти до свого місця? Що при цьому слід сказати?

Ситуація 4

Поміркуйте та скажіть, чого не слід робити у громадському транспорті?

Ситуація 5

Діма та Андрій зайшли до автобуса. Автобус був переповнений пасажирами. Діма став проштовхуватися до компостера. «Вибачте, пропустіть, будь ласка, мені слід пройти» - слова хлопчика. Олег сказав наступне: «Передайте, будь ласка, талон».

Запитання до учнів: На вашу думку, хто з хлопчиків вчинив краще? Чому?

Ключі для обробки мовних ситуацій:

0 балів – учні не усвідомлюють ситуації та не можуть на них відповісти;

1 бал – учні мають сумніви щодо правильності своєї відповіді;

2 бали – учні правильно дали відповідь на запитання. Відповідно, високий рівень – 8-10 балів, середній – 5-7 балів; низький рівень – нижче 4 балів.

Результати даних за поданими методиками представлені нижче у таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів за поведінковим критерієм

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	9	14,8%
Середній	18	28,2%
Низький	36	57,0%

За результатами дослідження визначено, що переважна більшість респондентів (57 %) виявили низький рівень сформованості комунікативної культури за поведінковим критерієм, 28,2% - середній рівень сформованості та 14,8% молодших школярів продемонстрували високий рівень. Така ситуація пояснюється тим, що молодші школярі не проявляють активності

під час спілкування; не є ініціативними у комунікації; у них відсутнє добровільне емоційно-забарвлене спілкування та немає прояву комунікативних здібностей.

Результати діагностики за поведінковим критерієм також подані на рисунку 2.3.

Рис. 2.3 Динаміка рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів за поведінковим критерієм

Узагальнені результати дослідження рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів за всіма виокремленими критеріями (*когнітивним, мотиваційно-ціннісним, поведінковим*) подано нижче у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Загальний рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів (у %)

Рівень сформованості	Компонети			Загальне значення
	Когнітивний	Мотиваційно-ціннісний	поведінковий	
Високий	7,9	14,3	14,8	12,3
Середній	61,9	65,1	28,2	51,7
Низький	30,2	20,6	57	35,9

Рис. 2.4 Кількісні показники (%) рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів

Таким чином, під час організації та проведення констатувального етапу експерименту, керуючись спеціально підібраними методиками, нами були

одержані наступні результати згідно виокремлених критеріїв рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів.

Отже, рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за всіма критеріями (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінковий*) знаходиться на середньому (51,7%) та низькому (35,9%) рівнях, що вимагає проведення подальшої роботи щодо формування високого рівня спілкування учнів.

Результати дослідження представили реальну картину рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів та визначили необхідність обґрунтування оптимальних педагогічних умов даного процесу, чому й присвчений наступний параграф нашого дослідження.

2.3 Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій

Узагальнення отриманих результатів з проблеми дослідження формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій, дозволяє перейти до обґрунтування педагогічних умов оптимізації даного процесу.

Спершу розкриємо зміст дефініції «умова. Так, поняття «умова» визначається як:

- ✓ певна обставина, що впливає на зміни та зумовлює їх
- ✓ сукупність суб'єктивного та об'єктивного, зовнішнього та внутрішнього, змісту та явища
- ✓ єдність речей, об'єктів, процесів, стосунків, які потрібні для з'явлення, існування та видозміни певного об'єкта
- ✓ вияв ставлення предмета до явищ, які його оточують та без яких його існування є неможливим (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006).

Умови – це обставини, дії, через які відбувається певний процес, певні правила, що встановлюються у тій чи іншій сфері життя, діяльності, що дозволяють нормально працювати. У широкому понятті, умова – ситуація, що робить діяльність успішною (Тверезовська, 2009).

У межах філософського вчення, умова – це відображення речей дійсності до факторів, які провокують її виникнення.

Поняття ж «педагогічні умови» науковці трактують як:

- обставини, що визначають педагогічний процес, спрямований на активність його учасників, містить внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на процес навчання/виховання, та становлення особистості;
- єдність спроможностей змісту навчання, прийомів, методів, засобів, які допомагають його реалізувати та успішно вирішити педагогічні цілі; у цьому розумінні, умова – це регулятор інформаційних, психологічних, особистісних, педагогічних факторів навчання;
- сукупність форм, методів, ситуацій, що виникли об'єктивно та потрібні для вирішення конкретного педагогічного завдання (Тверезовська, 2009).

Отже, під педагогічними умовами розуміємо обставини, які визначають педагогічний процес, спрямований на прояв активності усіх учасників освітньої взаємодії. Педагогічними умовами виступають певні зовнішні чинники, що впливають на хід педагогічного процесу, допомагають досягнути кращих результатів навчання, та скеровані на посилення педагогічної діяльності.

Категорія «педагогічні умови» є більші ширшою, ніж певні зовнішні чинники, що визначають зміст педагогічного процесу, які впливають на досягнення високих результатів навчання, та зосереджені на посилення педагогічної діяльності загалом, адже, ми не можемо педагогічні умови прирівняти до зовнішніх чинників, до єдності об'єктів, що впливають на процес, бо формування особистості школяра – це сукупність об'єктивного та суб'єктивного, внутрішнього та зовнішнього, змісту та явища.

Таким чином, ми визначили такі педагогічні умови формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій:

- 1) *готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання*
- 2) *створення комунікативно сприятливого освітнього середовища*
- 3) *організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів.*

Отже, першу педагогічну умову формування комунікативної культури молодших школярів ми визначили *готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання.*

Особистість вчителя має безпосередній вплив на становлення особистості молодшого школяра та формування його комунікативної культури.

У межах проблеми нашого дослідження та інтерпретування першої педагогічної умови формування комунікативної культури учнів, мова йде про компетентного вчителя. Компетентність розглядаємо як сукупність знань, досвіду, умінь, цінностей, які вчитель може передати своїм вихованцям. Термін «компетентність» трактуємо як якість людини, яка уможливорює будь-яку діяльність, і ми тут маємо на увазі, не тільки знання чи вміння але й, єдність процедур діяльності, які дозволяють здійснювати дану діяльність.

У тлумачному словнику віднаходимо схожі визначення даного поняття: компетентність – це дуже добре щось знати; коло знань певної особи. Компетентним є та людина, яка володіє достатніми знаннями у певній галузі, є тямущою, кваліфікованою; людина, що має владу, повноваження (Філософський словник соціальних термінів, 2005).

На думку С.Боднара, компетентність – це вміння вирішувати проблеми, які базуються на певній інформації, та замученості дій розуму, творчих задатків особистості (Боднар). За словами Т.Гущиної, компетентність – це професійна характеристика людини, яка визначає позитивний досвід та результат; це сукупність знань, умінь, навичок та спроможність поєднати методи та прийоми діяльності.

Вчитель має володіти методичною компетентністю – коли відбувається заглиблення у свою професійну діяльність, розуміння оптимальних прийомів розв’язання завдань, що допомагають сформувати базову компетентність.

Методична компетентність вчителя, як зазначає дослідник К.Ткаченко, - це сукупність компонентів, якість особистості та бажання вчителя здійснювати навчальну діяльність у межах освітнього закладу. А от О.Зубко, дане поняття трактує як утворення, до компонентів якого входять знання, вміння, навички вчителя у питання методики навчання та поєднання оптимальних прийомів здійснення педагогічної діяльності (Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у навчальному процесі,2016).

Важливу роль у процесі формування комунікативної культури молодших школярів займає мовна освіта, яка впливає на розвиток культури мовленнєвого спілкування, опанування основ мовленнєвого етикету та знання етичних норм спілкування.

Дієвий вплив на процес формування комунікативної культури молодших школярів, як зазначає Т.Королук, здійснюють позакласні заходи. Ігрові елементи, які присутні у таких заходах дозволяють дитині програти різноманітні життєві ситуації, виконати ролі, що дозволяють залучити усіх учнів класу до активного спілкування.

До компонентів готовності вчителя до здійснення інноваційної діяльності , та, зокрема, застосування інтерактивних технологій під час навчання, відносимо: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, креативний, рефлексійний.

Критерії з відповідними показниками такої готовності вчителя до використання інтерактивних технологій наведемо у таблиці 2.7.

Таблиця 2.8

Критерії та показники готовності учителів до використання інтерактивних технологій в освітньому процесі

Критерії	Показники
----------	-----------

1) ціннісні орієнтири, ідеали	1) пізнавальний інтерес до інновації;
2) особистісна спрямованість	2) особистісно значущий сенс застосування інноваційної діяльності.
3) пізнавальний інтерес	
4) професійний інтерес	

Зазначимо, що слід говорити про мотивацію вчителя на здійснення різносторонньої діяльності. Отже, існує зв'язок відношення учня до навчання із характером його мотивів до навчання та змістом навчальної діяльності. Такий процес, звичайно, залежить від вчителя, його ставлення до навчальної діяльності, бажання комунікувати з учнями, та, використовувати нові сучасні технології для оптимізації цього процесу.

Комунікативна культура виступає важливою цінністю, що спонукає учнів до вивчення нової інформації, одержання знань, розуміння правил вимови та основ мовного етикету, усвідомлення правил поведінки під час спілкування, до формування культури діалогу.

До критеріїв та показників готовності вчителя до використання інтерактивних технологій під час навчання (знання та усвідомлення інноваційної діяльності, зміст інтерактивних технологій навчання) відносимо наступні:

- загальнотеоретичні знання (глибина, систематичність, ширина педагогічних знань)
- вироблення своєї педагогічної філософії (наявність інноваційного стилю мислення)
- спанування методами та прийомами пізнання (прояв методичної культури)
- спроможність здійснювати творчу діяльність (педагогічний позитивний досвід та налаштування) (Харченко,2016).

Важливого значення у процесі формування комунікативної культури молодших школярів набуває , також, креативний компонент, - тобто готовність вчителя до прояву творчості та креативності під час використання

інтерактивних технологій.

Провідними критеріями прояву творчого компонента вчителя щодо готовності використання інтерактивних технологій для формування комунікативної культури молодших школярів є наступні:

- критичне мислення (гнучкість, точність, логічність мислення)
- налаштованість на педагогічні інновації (вміння проектувати та створювати новації)
- застосування нетрадиційних підходів до організації процесу навчання (вміння генерувати нові ідеї)
- прояв творчості (вміння імпровізувати, створювати щось нове в освітньому процесі)

Готовність вчителя до здійснення інноваційної діяльності, зокрема, використання інтерактивних технологій у навчанні, не можлива без рефлексійного компонента, тобто:

- вміння проводити рефлексію (саморозвиток)
- здатність до аналізу та висновків (самоінтерпритація)
- рефлексійна поведінка (самооцінка, самоаналіз)

Науковиця В.Тернопільська акцентує увагу на тому, що під час формування комунікативної культури учнів потрібно враховувати такі комунікативні якості: *змістовність* (вміння узагальнювати, добирати правильну послідовність для висловлювання); *логічність* (здатність чітко, обґрунтовано виражати власні думки; зв'язне висловлювання щодо теми, змісту); *точність* (здатність підбирати для передачі інформації влучні вербальні прийоми, які визначені метою комунікації, вміння передавати суть); *чіткість* (вміння робити висновки, точно висловлюватися); *широта мовних засобів* (вміння грамотно застосовувати різні граматичні, лексичні, стилістичні прийоми); *зрозумілість* (здатність правильно виражати думки) ; *правильність* (знання та дотримання мовних норм під час спілкування); *виразність* (здатність уникати мовних стереотипів ,вміння підбирати вислови до мети комунікативної ситуації) (Тернопільська).

На думку дослідниці, у формуванні комунікативної культури

молодших школярів потрібно, що учні володіли такими вміннями:

- ✓ комунікативні (вміння спілкуватися, здатність застосувати власне мовлення у спілкуванні, вміння здійснювати не мовленнєві контакти: міміка, пантоміміка та ін.)
- ✓ перцептивні (вміння здійснювати процес пізнання, усвідомлення учасників спілкування, здатність правильно моделювати мотиваційну структуру спілкування партнерів)
- ✓ інтерактивні (вміння взаємодіяти та впливати на партнера комунікації через мовленнєві та не мовленнєві засоби) .

Отже, ми дійшли висновку, що вчитель та його готовність до використання інтерактивних технологій в освітньому процесу впливають на процес формування комунікативної культури молодших школярів.

Другою педагогічною умовою формування комунікативної культури молодших школярів ми визначили *створення комунікативно сприятливого освітнього середовища*.

Дана педагогічна умова полягає у створенні такого середовища у школі та на уроках, де б діти могли проявити себе, власні здібності, комунікувати між собою. Освітнє середовище – це соціальне утворення, яке охоплює зовнішні чинники, які пов'язані з розвиток особистості молодшого школяра.

Як визначено у Державному стандарті початкової загальної освіти, комунікативна компетентність учня – це вміння: використовувати та проявляти знання мови під час конкретного спілкування; взаємодіяти з навколишньою дійсністю та людьми; налаштовуватися на роботу у групі, парах; перебувати у різноманітних соціальних ролях (Новий державний стандарт початкової загальної освіти, 2020).

Саме у межах комунікативно сприятливого середовища, як зазначає К.Зайцева, відбувається процес становлення особистості, через прояв комунікативних здібностей , які є найбільш соціально важливими для розвитку людини.

Освітнє середовище показує зв'язок умов навчання та участі у ньому індивіда, зв'язок оточення та суб'єкта комунікації.

На думку дослідниці Т.Лошакової, комфортне освітнє середовища – це умови, які забезпечують хороший клімат у класі та дозволяють кожному учневі проявити себе та свої здібності, у тому числі, й комунікативні (Лошакова).

В.Ясвін визначає такі позиції комунікативного освітнього середовища:

- 1) особистість – є агентом взаємодії із освітнім середовищем; освітнє середовище – це оточення дитини, яке спеціально облаштоване та функціонує для здійснення освітнього процесу
- 2) середовище – це єдність умов, подій, чинників, які дозволяють особистості розвиватися
- 3) оточення переходить у середовище розвитку особистості через діяльність або спілкування, яке зосереджене на цьому оточенні
- 4) освітнє середовище володіє ресурсним потенціалом для ставновлення особистості, який можна задіяти тільки через активність самої особистості
- 5) освітнє середовища є досить динамічним утворенням
- 6) структура освітнього середовища має просторово-предметний, інформаційний, технологійний, організаційний та соціальний компоненти
- 7) кожне освітнє середовище має специфічні характеристики, які впливають на формування особистості
- 8) освітнє середовище окреслюється через зміст параметрів, які визначають різноманітні аспекти її організації та функціонування (Ткаченко,2013).

Освітнє середовище у школі сприяє розвитку особистості молодшого школяра ,та впливає на процес формування його комунікативної культури. У структурі комфортного освітнього середовища є: приємна атмосфера у класі та поза його межами; успішність навчального процесу; вмотивованість учнів;

можливість висловлення думки для кожного учня; свобода спілкування; створення ситуацій успіху.

Чим більше у школяра є моментів для спілкування з друзями, доросилими, тим краще проявляються його особистісні якості та поведінка. У межах комунікативно сприятливого освітнього середовища спілкування сконцентоване на будівництві стосунків між людьми, для налагодження взаєморозуміння, вироблення поглядів, почуттів та інших проявів. Тільки під час спілкування людина стає особистістю і така взаємодія відбувається протягом життя.

Прагнення до спілкування – це найважливіший соціальний запит, який разом із розвитком особистості зростає та розширюється за змістовим наповненням. Така дія зумовлена тим, що міжособистісні стосунки як прояв соціальної активності містять здатність обирати різні варіанти поведінки, способів діяльності, які відповідають нормам суспільства та умовам життя у ньому.

На думку А.Гончаренко, комунікативна компетентність – це вміння використовувати мову як засіб спілкування та налагоджувати мовленнєву взаємодію у колі інших, здатність проявити себе та розуміти співрозмовників, узгоджувати власні бажання з уподобаннями інших (Гончаренко, 2008). Такий розвиток починається із того, що дитина встановлює зв'язок зі співрозмовником, та дотримується правил мовного етикету, через спостереження та копіювання прикладів комунікації інших, та через участь у комунікативній взаємодії з іншими.

Створення у школі комунікативно сприятливого середовища дозволить вчителю працювати над мовленням учнів, збагачувати їх лексичний запас, формувати комунікативну культуру, працювати над грамотністю мовлення, що дозволить налагодити успішну мовну взаємодію з партнерами у спілкуванні.

У комунікативно сприятливому середовищі відбувається розвиток комунікативних здібностей молодших школярів, який містить два напрями: опанування мовою та вміння її використовувати для спілкування у різних

комунікативних ситуаціях. Вміння використовувати мову для спілкування – це здатність будувати текст та налагоджувати *інтерактивну взаємодію*, що включає:

- ✓ вміння розпочати розмову
- ✓ вміння привернути увагу до себе з боку співрозмовника
- ✓ здатність підтримати чи змінити тему розмови
- ✓ вміння виявляти розуміння
- ✓ здатність задавати запитання та відповідати
- ✓ вміння висловлювати побажання, давати згоду/незгоду
- ✓ вміння завершити розмову (Дичківська, 2004).

Формування комунікативної культури молодших школярів надалі визначає їхню комунікативну успішність – особистісне утворення, яке включає знання людини про себе, соціум, вміння, норми поведінки, відношення, які виявляються у певних якостях, мотивації, ціннісних орієнтаціях.

Комунікативна успішність, у свою чергу, є передумовою успішного спілкування як вміння, якими має володіти молодший школяр. Такий підхід говорить про наявність чи відсутність у школяра певного рівня комунікативних умінь, та визначає необхідність проведення коригувальної роботи.

Провідними параметрами комунікативної успішності учнів, як зазначає І.Гришанова, є когнітивний, поведінковий, та емотивний. Де, вміння сприймати та розуміти один одного є здатність розуміти вимоги та очікування партнера по спілкуванню. Під час спілкування молодші школярі виділяють такі головні компоненти: бажання у спілкування з однолітками/дорослими; знання вербальних та невербальних прийомів спілкування; позитивне відношення до співробітництва; взаємодія з партнером спілкування; здатність слухати та чути співрозмовника.

У контексті нашого дослідження, третьою педагогічною умовою формування комунікативної культури молодших школярів нами було визначено *організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів*.

Як говорив класик педагогічної думки В.Сухомлинський, без гри не можливо уявити повноцінного розвитку дитини. Гра – це вікно, через яке дитина пізнає навколишній світ, це іскра, що запалює у них цікавість та допитливість (Антонець,2012).

Для дітей молодшого шкільного віку, гра залишається активною, пізнавальною умовлю пізнання світу. Дітям до вподоби ігри рольові, де вони можуть обрати героя, його поведінку, спробувати себе у різних позиціях. Під час навчання потрібно доцільно використовувати гру як дидактичний елемент, який дозволяє формувати комунікативну культуру молодших школярів. З цією метою можна використовувати різноманітні комунікативні ігри.

Гра – ефективний спосіб діяльності, під час якої відбувається формування розумових дій, формуються психічні процеси (абстрагування, узагальнення, пам'ять). Під час гри молодші школярі долають невпевненість, самотність, страх та сором'язливість. Ігрові форми навчання допомагають дитині краще адаптуватися до умов навчання у школі, соціалізуватися у шкільне середовище.

У грі відбувається розвиток пізнавальної активності молодших школярів, саме тому питання щодо формування комунікативної культури засобами ігрових технологій є актуальним завданням вчителя.

Ігрова діяльність забезпечує сприятливі умови для успішної організації освітнього процесу у школі. Головною функцією гри – є комунікативна: здатність до спілкування, вміння налагоджувати комунікативну взаємодію з іншими учасниками, знання норм мовного етикету та його дотримання під час спілкування в ігровій діяльності.

Гра – це незамінна школа спілкування, що націлює молодших школярів на форми комунікативної взаємодії. Для учнів молодшого шкільного віку властивими є яскравість та безпосередність сприйняття, невимушеність входження в образи.

Ігри є досить різноманітними щодо класифікації за змістом, характером та ролями (див. табл.2.9).

Таблиця 2.9

Класифікації дидактичних комунікативно спрямованих ігор

№ п/п	Показники диференціації ігор	Види комунікативних ігор
1.	За змістом і цілями	Мовні, мовленнєві.
2.	За кількістю учасників	Фронтальні, групові, парні, індивідуальні.
3.	За типом завдань	Тактичні, стратегічні, оперативні,
4.	За рівнем складності	Прості, складні, моноситуативні, полі ситуативні.
5.	За способом проведення	Письмові, усні.
6.	За формою проведення	Рольові, імітаційні, функціональні.
7.	За характером проведення	Рухливі, предметні, ігри-змагання).
8.	За рівнем складності інтелектуальної діяльності	Репродуктивні ігри, репродуктивно-варіативні, ігри на впізнавання, творчі ігри.

Зауважимо, що під час проведення будь-якої навчальної гри слід вирізняти такі етапи:

- 1) орієнтація
- 2) підготовка до проведення гри
- 3) проведення гри (ігрова діяльність)
- 4) обговорення результатів гри (Антонець,2012).

Під час гри молодші школярі досить легко входять у різну діяльність, якщо це особливо – ігрова діяльність, працюють в групах, взаємодіють один з одним. Саме тому є потреба у віднаходженні способу, який би залучив учнів до навчальної праці, та дозволив відчувати радість процесі пізнання. Таким засобом, на нашу думку, є комунікативна гра та використання різноманітних видів ігрової діяльності в освітньому процесі.

Вчитель має розуміти, що здатність до гри не є спонтанною в учнів.

Спочатку, особливо учні першого класу, не готові до участі в грі, адже ігрова діяльність потребує копіювання дій навколишнього світу. Тому, варто пам'ятати що проведення гри зі школярами має ряд положень (правил), яких слід дотримуватися, щоб гра була розвивальною та сприяла формуванню комунікативної культури.

Отже, умови використання ігор під час формування комунікативної культури молодших школярів:

1. вироблення в учнів бажання відтворювати під час гри події навколишньої дійсності, реальні явища. Вчитель допомагає учням цілісно сприймати навколишній світ через формування їх комунікативної культури.

2. підхід до гри – варіативний. Вчитель повинен працювати над збагаченням ігрового сюжету, виходячи з того, як учні засвоїли навчальний матеріал. Слід переходити від відтворення навколишніх подій до відтворення цілених ситуацій.

3. індивідуальний підхід до підбирання ролей. Ігровий образ значно впливає на дитину. Тому вчителю слід ретельно підійти до цього питання та уважно підбирати ролі для учнів.

4. забезпечення перешкод на етапі виконання ігрового завдання. Завдання вчителя – свідомо внести до гри ситуації морального вибору, що потребують від дітей прояву ініціативності, самостійності та спілкування з іншими учасниками.

5. гра пов'язана з морально-етичним вихованням. На основі емоційного сприймання гри підсилюється розумова діяльність школяра, адже основним типом мислення є наочно-образне. Таким способом гра сприяє розвитку комунікативної культури молодшого школяра.

6. Оцінювання та схвалення успіхів дитини. Ця умова дозволяє вчителю змотивувати молодших школярів до спілкування, до налагодження взаємодії з іншими учасниками (Бацевич, 2004).

Віднаходження оптимальних засобів формування комунікативної культури молодших школярів та ігрова діяльність дозволяють підсилити інтерес учнів до навчання, збагатити їх словниковий запас, розширити

світогляд тощо.

Навчальні ігри, які можна використовувати на уроках мови, наприклад, з метою формування комунікативної культури молодших школярів:

- ✓ лексичні ігри
- ✓ фонетичні ігри
- ✓ граматичні ігри
- ✓ орфографічні ігри
- ✓ репродуктивні ігри
- ✓ творчі ігри.

До правил організації ігрової діяльності щодо формування комунікативної культури учнів відносимо наступні:

- правила гри повинні бути простими, логічно сформульованими, зміст гри – зрозумілий учням
- дидактичний матеріал гри – цікавий, педагогічно доцільний та зручний у використанні
- якщо гра є змагання, тоді потрібно створити атмосферу об'єктивності та справедливості
- завдання гри мають інформацію, яка активізує розумову діяльність учнів під час уроку та забезпечує досягнення навчальних цілей
- під час гри учні повинні чітко, грамотно висловлювати власні думки, проводити логічні міркування, ґрунтовувати висновки
- гра буде ефективнішою, за умови що вона закінчиться на тому ж уроці, на якому розпочалася (Возняк, 2001).

Комунікативні ігри є провідними у процесі формування комунікативної культури молодших школярів – вміння орієнтуватися у різноманітних ситуаціях спілкування, опираючись на знання та життєвий досвід. Державний стандарт початкової загальної освіти зазначає: орієнтація людини в самій собі – розкриття власного потенціалу, потенціалу партнера, ситуації – це все розкривається через комунікативно спрямовані ігри.

Далі пропонуємо приклади комунікативних ігор для формування комунікативної культури молодших школярів.

Ігри для формування довіри під час спілкування

Мета цієї групи ігор – це формування в учнів навичок спілкування. Такі ігри згуртовують учнів, формують атмосферу безпеки, доброзичливості у колективі, допомагають кожному учневі провити себе.

Гра «Знайти пару»

Вчитель роздає учням смужки паперу, де написані назви тварин. Кожному учневі потрібно мовчки знайти свою «пару» - таку ж тваринку. З пар учні утворюють коло, де кожна пара демонструє свою тваринку, всі решта учнів мають відгадати, яка це тваринка.

Гра «Витівник»

Учні утворюють коло та обирають ведучого, який виходить з класу. Поки його немає – обирають «витівника». Далі : ведучий повертається у коло та повинен відгадати, хто є «витівник». Всі учні плескають у долоні, до того часу, поки «витівник» не продемонструє новий рух. Всі учні його копіюють. Зрештою «витівник» міняє рух. В цей час ведучий повертається по колу. Всі учасники мають стежити за рухами, які змінюються, але робити це непомітно для ведучого. Можливі рухи: диригування, потирання рук та ін..

Гра «Думки без слів»

Один учень виходить з класу. Всі решта учнів – вибирають 3-ьох учасників, що хочуть спілкуватися з тим учнем, який вийшов. Коли учень повернувся – повинен визначити поглядом цих учнів, які хочуть з ним спілкуватися. Всіх учнів потрібно наперед проінструктувати, щоб погляди не відрізнялися від інших. Підказки заборонені.

Гра «Спробуй, дізнайся»

Один учень виходить з класу. Решта учнів, у цей час, обирають учня, уважно його вивчають та запам'ятовують. Учень, який повернувся повинен задавати запитання щодо зовнішності обраного учня. Всі інші можуть відповідати «так»/»ні». Далі – учасники змінюються.

Гра «Пінгвіни»

Учні зображають пінгвінів. «пінгвіни» живуть на «острові», де холодно. «Пінгвіни» мають бажання зігрітися. Найтепліше – «на острові», вони починають рухатися і грітися. В центрі треба побути кожному учневі.

Гра «Розповідь ланцюжком»

Перший учень задумує певне речення, далі – по колу учні кажуть свої речення, так щоб скласти оповідання. Речення треба швидко придумувати, не задумуючись.

Гра «Мої сусіди»

Всі учні розміщуються по колу. Ведучий перебуває у центрі кола і каже, що йому подобаються всі сусіди, і ті, хто має....(наприклад: білу сорочку, зелені очі, темне волосся і т.д.). Ведучий теж прагне сісти. Той учень, якому не вистачило місця – стає ведучим.

Гра «Три слова»

Учасники гри утворюють коло. Ведучий ходить та зупиняється перед одним учнем, каже слово, яке має 3-4 букви. Поки ведучий рахує до 10, треба сказати 3-4 предмета, які починаються з букв ,які утворюють це слово.

Гра «Машина на мийці»

Учні стають у 2 шеренги, обличчям навпроти. Один учень – на початку – «машина», інший – вкінці – «сушила». «Машина» проїдає між шеренгами, її «миють». «Сушилка» має «висушити» (обняти), потім стати в шеренгу , а той ,кого «мили» - стає у ролі «сушили» і т.д.

Ігри на формування групової згуртованості

Гра «Не смійся»

Учні сідають у коло із завданням, що не можна сміятися. Ведучий «урочисто» бере свого сусіда за вухо – всі решта роблять так само. В момент, коли коло замкнулося , ведучий має взяти свого сусіда з щок (ніс, коліно і т.д.). Вибувають з гри ті учні, які засміялися.

Гра «Зіпсований телефон»

Всі учні стають в колону по одному, а ведучий – вкінці колони. Всі учні повернуті один до одного спиною. Лесканням по плечу ведучий дає вказівку повернутися до нього та показує якийсь предмет жестом. Перший учень

продовжує робити так само і так далі. Останній учасник гри повинен назвати предмет. Умови гри: все треба робити мовчки, жестами.

Гра «Оплески» (групова взаємодія)

Учні утворюють лінію, коло. Чітко по команді, з першого учня, кожен повинен по черзі плескати в долоні один раз. Оплески мають йти по черзі.

Гра «Королівство»

Дана гра покликана розвивати вміння комунікувати у групі, розуміти один одного та обговорювати різні закономірності. Діти визначають статус свій у групі, виконують ролі, які їм імпонують. Молодші школярі вчаться дискутувати, усвідомлюють труднощі під час спілкування тощо.

Ігри для знайомства, зняття напруги, створення сприятливої атмосфери

Ця група ігор дозволяє учням навчитися налагоджувати контакт з іншими учасниками, уникати конфліктів та суперечок під час спілкування.

Гра «Твоє ім'я»

Всім учням по колу слід назвати власне ім'я та розказати, чому у ньому саме це ім'я та чи подобається йому його ім'я. Діти розповідають як їх називають вдома, як їм подобається щоб їх називали. Між учнями виникає почуття емпатії, доброзичливості та довіри.

Гра «Знайомство»

Учні утворюють коло. Перший учень вітається та каже, як його звати, інший далі продовжує і так всі по черзі. При цьому треба називати імена всіх попередніх учасників ланцюжком.

Гра «Хто я»

Дана гра підходить для швидкого першого знайомства учнів між собою. Учні дотримуються інструкції «Треба написати у стовпчик цифри від 1 до 10 десять раз та відповісти на запитання «Хто я?». Слід використовувати інтереси, риси характеру, почуття. Кожне речення розпочинати зі слова «Я». Потім учень кріпить аркуш з цими характеристиками до себе та ходить по класу. Таким чином, учні читають один про одного всю інформацію.

Гра «Моя особливість»

Учні утворюють коло. Далі – кожен учень по черзі каже власне ім'я та додає слово, яке відрізняє його від інших учнів. Можна говорити про себе 2-3 реченнями. Таку естафету учні передають запитанням «А хто ти?».

Гра «Ми з тобою схожі»

Учні сідають у два кола: внутрішнє та зовнішнє, обличчям один до одного. Учні зовнішнього кола називають фразу тим хто навпроти, яка розпочинається зі слів «Ми з тобою схожі тим, що...». Далі за вказівкою вчителя всі учні внутрішнього кола пересуваються, змінюють партнера. Такі дії тривають доти, поки кожен учень внутрішнього кола не зіштовхнеться з учнем зовнішнього кола.

Ігри для формування вмінь вирішувати конфлікти

Гра «Чарівні окуляри»

Вчитель демонструє чарівні окуляри. Той, хто їх надіває – одразу бачить тільки все хороше в інших, бачить те, що людина приховує. Вчитель підходить до кожного учня та називає певну рису хорошу. Далі: учні по черзі приміряють чарівні окуляри та говорять щось хороше про свого однокласника.

Гра «Конкурс хвальків»

Учні утворюють коло. Вчитель повідомляє, що сьогодні відбудеться конкурс хвальків. Виграти конкурс зможе той, хто буде краще хвалитися, але потрібно хвалитися не собою, а своїм сусідом. Така гра є цікавою для учнів та налаштовує їх адекватне сприйняття один одного та виробляє бажання віднайти хороші риси.

Отже, такі групи комунікативних ігор сприятимуть формуванню комунікативної культури молодших школярів.

Вливає на процес формування комунікативної культури молодших школярів і застосування квестів – як виду ігрового, комп'ютерного сюжетів, де учні уявно подорожують, долаючи перешкоди. Так, прикладом квесту може бути на основі літературних творів, де учні вирішують проблему в ігровій формі.

*Алгоритм проведення квестів під час формування комунікативної
культури молодших школярів:*

1. Етап підготовки

- а) представлення гри, сценарій, план, проведення інструктажу
- б) вхід у гру, поставка цілей
- в) інструктаж
- г) обговорення правил
- д) поділ за ролями

2. Етап проведення

- а) робота у групах
- б) обробка інформації
- в) тренінг
- г) мозковий штурм
- д) дискусійна панель
- е) захист результатів роботи груп

3. Етап узагальнення та підведення підсумків

- а) узагальнення й підведення підсумків, рефлексія
- б) оцінювання робіт та самооцінювання
- в) обговорення рекомендацій (Галицька, 2015).

У результаті проведення квестів відбувається швидке, якісне формування комунікативних навичок та здатностей молодших школярів.

Отже, перевагами гри є те, що вона сприяє індивідуальній, груповій, парній, колективній формам замученості учнів під час уроку, дозволяє ефективно використовувати власні ресурси. Гра – як вид діяльності, дозволяє учням ліпше орієнтуватися у життєвих ситуація, виробляє психологічну стійкість, запобігає тривожності, виробляє позитивне відношення до життя та цілеспрямованість у досягненні мети. Зауважимо, що ігрові технології направлені на те, щоб навчити молодших школярів розуміти мотиви власного навчання, поведінки, тобто, сформувати цілі та завдання комунікативного розвитку.

Таким чином, ми дійшли висновку, що формування комунікативної

культури молодших школярів відбувається активно із дотриманням виокремлених педагогічних умов, а саме: 1) *готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання*; 2) *створення комунікативно сприятливого освітнього середовища*; 3) *організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів*.

Висновки до розділу 2

Другий розділ нашого дослідження присвячений розкриттю особливостей формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

З метою діагностування реального рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій було проведено констатувальний експеримент, що передбачав визначення критеріїв з відповідними показниками:

когнітивний критерій (стилістична та граматична чіткість висловлювань; володіння різними засобами та формами спілкування; вміння будувати діалог та монолог; культура мовлення; дотримання прави спілкування)

мотиваційно-ціннісний критерій (присутність мотивів спілкування як з однолітками так і з дорослими; потреба у комунікації; вияв толерантності під час комунікативної взаємодії; бажання бути цікавим комунікабельним співрозмовником)

поведінковий критерій (прояв активності під час спілкування; вияв ініціативи у комунікації; добровільне емоційно-забарвлене спілкування; прояв комунікативних здібностей).

За відповідним діагностичним інструментарієм учням пропонувалося долучитися до виконання наступних методик: «Ранкова зустріч» (автор М.Вашуленко), «Акваріум» (автор Л.Мамчур), «Створення правил класу» (автор О.Онопрієнко).

У результаті емпіричного дослідження з'ясувалося, що рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за всіма критеріями (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінковий*) знаходиться на середньому (51,7%) та низькому (35,9%) рівнях, що вимагає проведення подальшої роботи щодо формування високого рівня спілкування учнів.

Результати дослідження представили реальну картину рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів та визначили необхідність обґрунтування оптимальних педагогічних умов даного процесу:

- 1) готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання;*
- 2) створення комунікативно сприятливого освітнього середовища;*
- 3) організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів.*

Таким чином, ми дійшли висновку, що виокремлені нами педагогічні умови формування комунікативної культури молодших школярів впливають на оптимізацію даного процесу, дозволяють учням налагодити активну комунікативну взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності, проявити себе та вправно комунікувати у всіх можливих життєвих ситуаціях.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження з проблеми формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій дозволяє нам зробити такі висновки:

1. У магістерській роботі розкрито теоретичні аспекти проблеми формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій. Висвітлено зміст ключових понять дослідження: «культура», «комунікація», «спілкування», «комунікативна культура», «інтерактивні технології».

Зазначено, що комунікативна культура – це єдність комунікативних знань особистості та її вмінь, це сукупність якостей та спроможностей, які формуються під час міжособистісної взаємодії, та дозволяють активно комунікувати та віднаходити взаєморозуміння з усіма учасниками. Процес формування комунікативної культури у молодших школярів залежить від наступних чинників: інтереси, мотиви, почуття, цілі, які проявляються у позитивному відношенні до спілкування та його учасників, у певних моральних, комунікативних якостях та вміннях.

2. Окреслено особливості прояву та формування комунікативної культури у молодшому шкільному віці. У початкових класах комунікативна діяльність набуває особливого значення, що викликано процесами розвитку пізнавальних мотивів учнів, їхньою емоційною, мотиваційною, волевою сферами, характером навчального процесу, який спрямований на опанування процесом спілкування та специфікою комунікативної поведінки.

Ключову дефініцію нашого дослідження *«комунікативна культура*

молодших школярів» інтерпретовано як сукупність комунікативного потенціалу (комунікативні властивості, здібності, комунікативна активність) та комунікативної поведінки (дотримання норм мовного етикету, традицій).

Успішність формування комунікативної культури молодших школярів залежить від систематичності, урахування освітніх вимог, особливостей педагогічного процесу, та, зокрема, використання сучасних технологій навчання, які покликані оптимізувати цей процес.

3. Визначено, що використання інтерактивних технологій під час навчання допомагає учням займати активну позицію у процесі засвоєння знань, у них посилюється інтерес до отримання нових знань. Разом з тим, посилюється роль вчителя, який стає лідером, організатором. Проведення уроків з використанням інтерактивних технологій навчання потребує обізнаності щодо даної технології, вміння вчителя організовувати свою роботу.

Проаналізовано зміст інтерактивних технологій навчання щодо формування комунікативної культури молодших школярів та визначено провідні принципи інтерактивного навчання. Інтерактивне навчання співставляється із комунікативно-діяльнісним підходом до вивчення мови, це процес залучення учнів до взаємодії з вчителем та однолітками, активна участь у пізнавальній діяльності, виконання творчих, проблемних, пошукових завдань у групі чи колективно.

У межах інтерактивності навчання повинно будуватися на завданнях, що відображають інтерактивних характер взаємодії, а саме:

- ✓ залученість у процесі спілкування (комунікативне завдання містить ситуативне слухання, одержання інформації, та створення висловлювання)
- ✓ визначеність навчального спілкування, що складається із співставлення одиниць мовлення із системою відносин учасників, присутність мовленнєвого завдання у спілкуванні, продукування мовленнєвої діяльності)
- ✓ оновлення елементів навчання, що спрямовані на посилення

інтелектуальної, мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів через зміну мовленнєвих ситуацій, вправ тощо.

4. Проведено констатувальний експеримент, що передбачав визначення критеріїв з відповідними показниками: *когнітивний критерій* (стилістична та граматична чіткість висловлювань; володіння різними засобами та формами спілкування; вміння будувати діалог та монолог; культура мовлення; дотримання прави спілкування) *мотиваційно-ціннісний критерій* (присутність мотивів спілкування як з однолітками так і з дорослими; потреба у комунікації; вияв толерантності під час комунікативної взаємодії; бажання бути цікавим комунікабельним співрозмовником) *поведінковий критерій* (прояв активності під час спілкування; вияв ініціативи у комунікації; добровільне емоційно-забарвлене спілкування; прояв комунікативних здібностей).

У результаті емпіричного дослідження з'ясувалося, що рівень сформованості комунікативної культури молодших школярів за всіма критеріями (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінковий*) знаходиться на середньому (51,7%) та низькому (35,9%) рівнях.

5. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури молодших школярів:

1) *готовність вчителя до застосування інтерактивних технологій під час навчання;*

2) *створення комунікативно сприятливого освітнього середовища;*

3) *організація комунікативної спрямованої ігрової діяльності учнів.*

Доведено, що впровадження інтерактивних технологій в освітній процес та дотримання виокремлених педагогічних умов оптимізації цього процесу, дозволить учням налагодити активну комунікативну взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності, проявити себе та вправно комунікувати у всіх можливих життєвих ситуаціях, сприятиме формуванню комунікативної культури.

Проведене дослідження на тему «*Формування комунікативної культури молодших школярів засобами інтерактивних технологій*» не

вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Отож, перспективою подальших досліджень вбачаємо розкриття процесу формування комунікативної культури учнів на уроках, у межах позакласної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович, С. Д., Чікарьова, М. Ю. (2004). Мовленнєва комунікація : *підруч. для студ. вищ. навч. закл.* Київ : Центр навчальної літератури, 472 с.
2. Андрєєв, О. О., Бугайчук, К. Л. (2013). *Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання* / за ред. О. О Андрєєва, В. М. Кухаренка. Харків: «Міськдрук», 212 с.:
3. Антонець, М. (2012). Її величність гра : теорія і методика. *Початкова школа.* № 9. С. 10–13.
4. Байбара, Т. М. (2010). Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичні засади. *Початкова школа,* № 8. С. 46–50.
5. Баханов, К. (1999). Шляхи інноваційного навчання. *Історія в школах України.* № 4. С. 19–25.
6. Бацевич, Ф. С. (2004). Основи комунікативної лінгвістики : *підручник.* Київ : Академія, 344 с.
7. Безклубенко, С. Д. (2002). Теорія культури. 1. К.: КНУКіМ, 324 с.
8. Білинський, А. М. (2012). Творче освітньо-інформаційне середовище як чинник розвитку особистості вчителя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка* / гол. ред. Г. Терещук ; редкол.: Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон та ін. Тернопіль, № 2. С. 15–21
9. Бех, І.Д. (2003). *Виховання особистості: навчально-методичний посібник.* К.:Либідь, 848 с.

- 10.Бібік, Н. М. (2018). Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко та ін. К.: Педагогічна думка, 346 с.
- 11.Бондар, В. І., Ільченко, А. М. (2009). *Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі*. Полтава : РВВ ПДАА, 252 с.
- 12.Бублик, В. В., Закусило, О. К. & Шевченко, В. П. (2004). Електронне навчання в Україні і світі. Ретроспектива і перспектива. *Теорія і методика навчання інформатики та математики* : зб. наук. праць / під ред. І. П. Аносова та ін. Мелітополь : МДПУ, Вип. 3. С. 10–27.
- 13.Ващенко, Л. М. (2005). *Управління інноваційними процесами*: монографія К.: ВПЦ «Тираж», 379 с.
- 14.Вашуленко, М. С. (2011). Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. № 1. С. 11–14.
- 15.*Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2005). [голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 1728 с.
- 16.*Вікова та педагогічна психологія*: Навч.посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.2-е вид. – К.: Каравела, 2009. -400с.
- 17.Возняк, С. С. (2001). Діяльність у вимірах культури: *проблема формоутворення* : монографія. Луцьк Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 200 с.
- 18.Вторнікова, Ю. С. (2011). Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності* : збірник наукових праць. Полтава, С. 88-94.
- 19.Галицька, М.М. (2015). Складові комунікативної компетентності учнів середніх навчальних закладів. *Освіто-логічний дискурс*. No 2(10). URL:[https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10013/1/Halytska%20M%20\(2\).pdf4](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10013/1/Halytska%20M%20(2).pdf4).
- 20.Гончаренко, А. (2008). Комунікативна компетентність – головна мета. *Дошкільне виховання*. № 7. С. 12–15.
- 21.Гончаренко, С. С., Кушнір, В. Г. (2008). Методологічні особливості

- наукових поглядів на педагогічний процес. *Шлях освіти*. Київ : Педагогічна преса, № 4 (50). С. 2–10.
22. Гончаренко, С. У. (2007). *Український педагогічний словник*. К. : Либідь, 376 с.
23. Григор'єв, А. Й. (2005). *Психолого-педагогічна діагностика: Преса України*, 448 с.
24. Гриньова, В. М. (1998). *Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти)*. Харків : Основа, 300 с.
25. Губанова, Т. (2006). *Формування загальнонавчальних умінь та навичок учнів засобами особистісно орієнтованого спілкування. Початкова школа*. № 8. С. 15–17.
26. Гуцан, Л. А. (2012). *Гра як засіб виховання у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет, № 7. С. 24–29.
27. Даниленко, Л. І. (2004). *Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах: монографія* К.: Міленіум,– 358 с.
28. Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб.* Київ : «Академвидав», 352 с
29. Деркач, Ю.А. (2021). Використання вправ та ігор комунікативного спрямування як ефективного засобу формування іншомовної компетентності.: *Молодий вчений*: № 10 (98) с. 39, 42.
30. *Державний стандарт початкової загальної освіти: станом на 16 листопада 2000 р. / Кабінет Міністрів України*. Початкова освіта. – 2006. – № 2 (338). – С. 8–31.
31. Дубасенюк, О. А. (2014). *Інновації в сучасній освіті. Інновації в освіті: інтеграція науки і практики: збірник науково-методичних праць / за заг. ред. О. А. Дубасенюк*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, С. 12–

- 28.
- 32.Інтерактивні форми та методи роботи на уроках зарубіжної літератури.
URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-interaktivni-formi-ta-metodi-roboti-na-urokah-zarubizhno-literaturi-46724.html>.
- 33.*Енциклопедія освіти* / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремін ; чл. редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, В. І. Бондар, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1036 с
- 34.*Закон України «Про загальну середню освіту»*. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html> (дата звернення: 22.07.15). – Назва з екрана.
- 35.*Закон України «Про освіту»* : Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 21. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/1060-12> (дата звернення: 03.09.15). – Назва з екрана
- 36.Зеленська, О.О. (2013). Використання інноваційних технологій на уроках у початковій школі. *Початкова школа*, № 15. С. 47–48.
- 37.*Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. пос.* / [авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко] : К.: А.П.Н., 2002. – 136 с.
- 38.*Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології*: [колективна монографія] / авт. кол.: Биков В. Ю. [та ін.]. – К.: Атіка, 2005. – 252 с.
- 39.Кадемія, М. Ю. (2009). Інформаційно-комунікаційні технології навчання : *термінологічний словник*. Вінниця : ТОВ «ЛАНДО ЛТД», 55 с.
- 40.Коберник, О. М. (1998). Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи : *навч.-метод. посіб. для вчителів, студ. пед. навч. закл.* / уклад. О. М. Коберник, О. В. Киричук. – К. : [б.в.], 106 с
- 41.Корінний, М. М., Шевченко В. Ф. (2003). *Короткий енциклопедичний словник з культури*. Київ, 2003. 384 с.

42. Корніяка, О. М. (2006). *Психологія комунікативної культури школяра*. Київ : Міленіум, 336 с.
43. Королюк, Т. (2014). Шукаємо знання у квесті. *Учитель початкової школи*. №12. С. 37–38.
44. Корніяка, О. М. (2006). *Психологія комунікативної культури школяра*. К. : Міленіум, 336 с.
45. Косенко, Ю.В. (2011). *Основи теорії мовної комунікації*: навч. посіб. – Суми: Сумський державний університет, 187 с.
46. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: *науково-методичний збірник* / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
47. Куріч М. Використання інтерактивних технологій на уроках іноземної мови. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.
48. Мойсеюк, Н. Є. (2001). *Педагогіка* : навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. – [3-є вид., доп.]. – К.: Друкарня ВАТ „КДНК”, 608 с.
49. Навальна, М., Ісайкіна О. (2018). *Медіакомунікації : навчальний посібник*. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 220 с.
50. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*, затв. указ Президента України №344/2013 від 25.06.13 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 4.07.15). – Назва з екрана.
51. *Новий державний стандарт початкової загальної освіти*. Всеукраїнська серпнева конференція. URL: [https://www...nus.org.ua/.../2017/.../NewSchool_Presentationfinal_18-08](https://www.nus.org.ua/.../2017/.../NewSchool_Presentationfinal_18-08) (дата звернення: 7.05.2020).
52. Ноздрова, О. П. (2008). *Дидактична гра як засіб стимулювання пізнавальної активності учнів 6–7-річного віку*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Харків, 24 с.
53. *Нова українська школа: poradnik dla vchytelja* / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

- 54.Павелків, Р. В. (2011). Вікова психологія : *підручник*. Київ :Кондор, 468 с.
- 55.Педагогіка вищої школи : *словник-довідник* / упор. О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. 404 с.
- 56.Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : *Педагогічна думка*, 2001. 514 с.
- 57.*Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті*: [навч. пос. / С. П. Бондар, Л. Л. Момот, Л. А. Липова, М. І. Головка]; за ред. С. П. Бон-дар. – Рівне: Тетіс, 2003. – 200 с
- 58.Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : *навч. посіб.* / за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 240 с.
- 59.Підласий, І. П. (2004). Практична педагогіка або три технології. *Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти*. Київ : Видавничий Дім «Слово», 616 с.
- 60.Пометун, О. І., Пироженко Л. В. (2004). Сучасний урок. Інтерактивні технології: *Наук.- метод. посібн.* Київ : Видавництво А.С.К., 192 с. С.29-40.с.45-54.
- 61.Пометун, О.І. (2004). Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., С. 16-25.
- 62.Пономарьова, К.І. (2020). Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: *методичний посібник*. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 88 с.
- 63.Початкова освіта : *методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі Типової освітньої програми для 2 класів закладів загальної середньої освіти*; типова освітня програма для закладів загальної середн ьої (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко). Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 192 с.

- 64.Професійна освіта. *Словник : Навч. посіб.* / уклад. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. К. : Вища школа, 2000. 380 с.
- 65.*Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства: [монографія].* За ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко. Київ-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
- 66.Родигіна, І. (2005). Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів. *Біологія і хімія в школі.* № 1. С. 34–36.
- 67.Савченко, О. Я. (1999). *Дидактика початкової школи: [підручник для студентів педагогічних факультетів]* / Олександра Яківна Савченко. – К.: Генеза, 368 с.
- 68.Сисоєва, С. О. (2002). Особистісно орієнтовані педагогічні технології: метод проектів. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, № 1 (5), С. 73–80.
- 69.Скрипченко, О. В. (2005). *Психолого-педагогічні основи навчання: навч. посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів.* К.: Український центр духовної культури, 712 с.
- 70.Сіданіч, І. Професійна компетентність учителя та культура мислення учнів. URL: <http://www.osvita.ua/school/technol/>
- 71.*Словник-довідник з професійної педагогіки* / ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.
- 72.Тверезовська, Н., Філіппова, Л. (2009). Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». *Нова педагогічна думка.* №3. С. 90–92.
- 73.Тернопільська, В. І. (2008). Соціально-комунікативна культура школяра : шляхи сходження : *монографія.* Житомир : вид-во ПП «Рута», 300 с.
- 74.Ткаченко, К. Г. (2013). Теоретичні основи методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Modern Directions of Theoretical and Applied Researches.* URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2013>.

- 75.Толкачова, А. С. (2016). Термінологічні складові дефініції «комунікативна компетентність». *Молодий вчений*. №12 (39). С. 511–515.
- 76.Філософський словник соціальних термінів. 3-тє вид., доповн. Київ : Видавництво «Р.И.Ф.» 2005. 670 с.
- 77.Фіцула, М. М. (2009). *Педагогіка : навч. посіб.* / М. М. Фіцула. – Вид. 3-тє, стереотип. – К. : Академвидав, 560 с.
- 78.Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у навчальному процесі: *теоретичні аспекти: Дайджест 1/* Укл. О. В. Онопрієнко. Донецьк: Каштан, 2016. 98 с.
- 79.Харченко, Г. І. (2016). Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної мовної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Вип. 3. С. 148–151.
- 80.Чемоніна, Л. В. (2013). Роль дидактичної гри у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності учнів початкової школи. *Перспективи розвитку наукових досліджень у 21 столітті* : матеріали міжнар. науково-практ. конф. (м. Краків (Польща), 28–30 січня 2013 р.). Краків, Т. 2. С. 45–48.
- 81.Чмут, Т. К., Чайка, Г. Л. (2007). Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Знання, 6-те вид., випр. і доп. 230 с.
- 82.Ягоднікова, В. В. (2009). Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: *навч.-метод. посіб.* Київ.: ДП «Вид. дім «Персонал», 80 с.
- 83.Янкович, О. І., Кузьма, І. І. (2020). Освітні технології у початковій школі : *навч.-метод. пос. для вчителів, вихователів та студентів закладів вищої педагогічної освіти*. 2-е вид., перероб. і доповн. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 290 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклади вправ для формування комунікативної культури молодших школярів

Ігрова вправа «Добудуємо речення»

1. Дерево.
 2. Росте дерево.
 3. На галявині росте дерево.
 4. На лісовій галявині росте дерево.
 5. На лісовій галявині росте високе дерево.
 6. На сонячній лісовій галявині росте високе дерево.
 7. На сонячній лісовій галявині росте високе дерево з розкішним гіллям.
- І так далі....*

Ігрова вправа «Продовжуємо фразу»

1. На ромашці сидів гарний.....
 2. Біля річки паслися....
 3. Зашумів дощ і стало...
- І так далі....*

Гра «Хто це? Що це?»

1. Найрідніша, ніжна, дорога, лагідна, люба, єдина – (мама)
 2. Сонячний, теплий, весняний, чудовий – (день)
 3. Вірні, надійні, добрі, давні – (друзі)
- І так далі....*

Пояснити, як ви розумієте значення приказок:

- * Красно говорить приятель, а правду каже неприятель.
- * На грубе слово не сердься, на ласкаве не здавайся.
- * Як губа не те скаже, то личко не покаже.
- * Улесливий пес у вічі ласкається, поза очі кусається.
- * Янгольський голосок, та чортова думка.
- * Легше переконувати словами, як кулаками.
- * Кого не б'є слово, того не поб'є й палка.

- * Кричить, мов чорт з нього шкуру дере.
- * Вміти не вміти — треба говорити.
- * Добре тому жити, хто вміє говорити.
- * Коня кують уздами, а людину — словами.
- * Вола ловлять за роги, а людину — за слова.
- * Розумному не кажи, бо сам знає, а дурневі не кажи, бо не послухає.
- * Говори з іншими поменше, а з собою побільше.
- * Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- * Хто хвалиться, той злих сусідів має.

Конкурс знавців народних прислів'їв

Вікторина «Як ти знаєш рідний край? Розкажи щось цікаве про нього»

Усний журнал «Поговоримо про ввічливість»

Додаток Б

Діагностичні методики

Когнітивний критерій (методика «Ранкова зустріч»)

Мета: визначення в учнів початкових класів здатність висловлювати свою точку зору, чути відмінні думки інших людей, аналізувати їх.

Інструкція проведення: Ранкова зустріч – це зустріч на початку дня учнів класу з педагогом. Сидячи в колі один проти одного, кожна дитина вдумливо і поважно вітається з іншими дітьми, після чого впродовж короткого часу ділиться власним досвідом зі своїми товаришами, які з повагою слухають її, ставлять свої запитання та коментують.

Емоційно-ціннісний критерій (методика «Акваріум»)

Мета: виявлення критичного мислення та вміння вести дискусію, емоційне реагування.

Інструкція виконання: Такий формат роботи дозволяє учню подивитися на питання чи текст з різних точок зору. По-перше, задайте вектори думок декільком групам. Наприклад, клас може подивитися на історичного персонажа з різних точок зору з огляду на прояви його особистості чи характеристику. Відповідь на питання «чому постать прийняла певне рішення?», може бути розкрита з декількох точок зору: його вік та досвід, вплив друзів та ворогів, політичні переконання, соціальний статус, фінансове положення тощо. Така стратегія чудово підійде для аналізу художнього твору.

Це тип групового обговорення, який використовується, коли є дві різні точки зору, аргументи на одне й те саме питання. Поки група, яка відстоює одну позицію обговорює її у колі, решта класу виступає у ролі слухачів та спостерігачів. Потім групи міняються місцями. Такий підхід має на меті зробити все, аби групи послухали одна одну та сформулювали питання, які їх цікавлять у позиції опонентів. Після того, як обидві позиції озвучені, учні

мають переосмислити свої аргументи, або ж продовжити відстоювати власні переконання.

Поведінковий критерій (методика «Створення правил класу»)

Мета: виявлення в учнів самостійно керувати власною поведінкою і приймаючи рішення під керівництвом вчителя.

Урок 1 Інструкція:

Учитель інформативно представляє проект та план наступних чотирьох уроків. Учитель виступає модератором обговорення питання «прав та обов'язків» з учнями. Щоб надихнути учнів на роботу, можна використати наступні завдання:

– Назвіть декілька прав, які ви маєте у класній кімнаті, на шкільному подвір'ї або у своїй родині. Пригадайте права дітей, про які ви вже багато чули!

– Ці права будуть працювати, тільки якщо їх також поважатимуть інші. До кожного права належить обов'язок – як для інших, так і для нас! Наведіть інші приклади, які ви згадували.

Клас розділяється на три, шість або дев'ять груп, залежно від величини класу. Постарайтеся, щоб у кожній групі було не більше п'яти учнів. Групи називаються А, В, С.

У кожній групі призначається доповідач. Після цього учні мають надати коротке пояснення, яким чином вони обирали свого доповідача?

Кожна група має аркуш паперу, розділений на три частини. Використовуючи верхню третину аркуша, учні записують те, що, на їхню думку, є правами кожної особи (у тому числі вчителя) у їхньому класі. Вони повинні записати кожен пропозицію, які мають бути пронумеровані.

Дайте пояснення, як ви думаєте, наскільки добре ви виконали завдання? Що ви всі робили, що допомагало? Що заважало?

Передайте аркуш наступній групі (А до В, В до С, С до А).

Кожна група оцінює перелік прав, складений попередньою. Вони обговорюють наступні питання: які обов'язки яким правам відповідають? Які обов'язки ми повинні виконувати, щоб поважати ці права? Що нам потрібно робити, як нам потрібно поводитися? Наприклад, право «Кожен має право бути почутим» відповідає обов'язку «У нас є обов'язок вислухати».

Використовуючи ті ж самі номери, які використовувалися у секції прав, групи тепер записують відповідні обов'язки у другій третині аркуша. Наприкінці уроку вчитель збирає всі напрацювання учнів, аби переглянути їх перед наступним уроком.

Урок 2

Учитель виступає модератором дискусії на тему «правил» за допомогою основних запитань стосовно правил, продемонстрованих з посиланнями, наприклад, на правила у спорті, у класній кімнаті або у дорожньому русі. Наприклад:

- Що доброго у правилах? Що може дратувати у правилах?
- Коли я радий, що є такі правила? Що сердить мене у правилах?
- Хто встановлює правила в різних контекстах? Хто має повноваження для примусового виконання правил і санкцій у випадку порушення цих правил?

Як стимул для початку цієї фази уроку або для підведення підсумків пізніше можна використовувати наступний текст (або його скорочену версію): «Дисципліна і порядок у демократичній державі та у школі».

Додаток В

**Інтерактивні вправи для формування комунікативної культури
молодших школярів (під час роботи в групах)**

"Карусель"	Розставте стільці для учнів у два кола. Учні, які сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центра, а ті, які сидять у зовнішньому - обличчям до них. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець праворуч і опиняються перед новим партнером. Мета: пройти все коло, виконуючі поставлене завдання.
"Акваріум"	Слід об'єднати учнів у групи по 4-6 учнів і запропонувати їм ознайомитися із завданнями. Одна із груп сідає в центрі класу. Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії. Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу із завданням і нагадує правила дискусії у малих групах. Групі пропонується впроголос упродовж 3-5 хвилин обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, які перебувають у зовнішньому колі, слухають, не втручаючись у перебіг обговорення. По завершенні відведеного для дискусії часу група повертається на свої місця, а учитель ставить класу запитання: Чи погоджуєтесь ви з думкою групи? Чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною? Така бесіда може тривати 2-3 хвилини. Після цього місце в "акваріумі" займає група, котра обговорює наступну ситуацію. Наприкінці вчитель має обговорити з учнями перебіг групової роботи, прокоментувати міру оволодіння навичками дискусії в малих групах.
"Ажурна пилка"	Такий вид діяльності на уроці дає можливість працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий

	проміжок часу, а також заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи. Під час роботи за допомогою технології "Ажурна пилка" учні повинні бути готовими працювати в різних групах. Спочатку учень працюватиме в "домашній" групі. Потім він в іншій групі буде виступати в ролі експерта з питання, над яким він працював в "домашній групі" та отримає інформацію від представників інших груп. В останній частині заняття учень знову повертається в свою "домашню" групу, для того щоб поділитися тією інформацією, яку йому надали учасники інших груп.
"Домашні" групи	Кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює цей матеріал.

"Експертні" групи	Після того, як учитель об'єднав учнів у нові групи, вони стають експертами з тієї теми, що вивчається в їх "домашній" групі.
"Мозайка"	Учням пропонується самостійно опрацювати матеріал (кожному різний) і законспектувати його в один із розділів таблиці за певний час. Після цього діти по черзі ознайомлюють свою групу з конспектом, а члени групи повинні за ним занотувати до таблиці ті самі нотатки. Наприкінці спілкування в усіх членів групи повинна бути заповнена таблиця.
"Мозковий штурм"	"Мозковий штурм" є відмінним методом для використання досвіду учнів із метою розв'язання проблем та розробки ідей. Є, однак, дуже специфічні правила й основні принципи для "мозкового штурму", яких потрібно дотримуватись. "Мозковий штурм" найкраще спрацьовує в групах у кількості 5-7 осіб. Основні ознаки Чітко визначте проблему або тему для "мозкового штурму". Працюйте в колі. Оберіть лідера, який веде обговорення і заохочує появу нових ідей. Він повинен заохочувати кількість, а не якість ідей. Щоб збільшити появу нових ідей, ви можете надати учням певний час на роздуми і після декількох хвилин розпочинати знову. Правила "мозкового штурму" Жодної критики! Запозичення інших ідей є нормальним явищем. Бажаною є велика кількість ідей. Оцінювання відбувається згодом. Щоб удосконалити якість ідей, надайте дітям час для того, щоб вони написали свої ідеї спочатку індивідуально. Діліться ідеями циклічно, коли окремі учасники або групи розповідають про одну ідею по черзі та ідеї не повторюються.

	"Мозковий штурм" може бути проведений у двох групах - тоді кожна група поширює список, який складається зважаючи на списки інших.
"Метод Прес"	Чотири пари працюють одночасно. Перед кожною стоїть завдання відповісти на поставлене запитання виключно за поданим кліше: 1-ша пара - "Я вважаю, що..." 2-га пара - "...тому, що..." 3-тя пара - "...наприклад..." 1-та пара - "Таким чином..."

"Навчаючи -учусь"	Суть прийому полягає в тому, що кожен учень може передати свої знання іншим дітям та отримати від однокласників нову для себе інформацію у процесі спілкування. Кожна група має певний обсяг інформації, розділеної на частини та записаної на окремих індивідуальних аркушах. За певний час діти повинні засвоїти свою частину інформації та поділитися з іншим учасником групи. Спілкуватись потрібно тільки з одним учасником. Таким чином, усі діти у групі засвоюють певну суму знань. Потім групи обмінюються делегатами, які навчають дітей іншої групи того, що навчилися самі. Прийом є дуже ефективним при узагальненні матеріалу з обраної теми, закріпленні та повторенні вивченого. Стимулює в учнів бажання до навчальної діяльності, створює ситуацію успіху. Рефлексія: "Я дізнався багато нового завдяки тому, що..."
"Мікрофон"	Цей прийом може використовуватись як у груповій, так і у фронтальній роботі з учнями, може стати частиною інших інтерактивних прийомів ("Мозковий штурм", "Акваріум" тощо). Полягає у вільному висловлюванні ідей, думок або відповідей на запитання. Діти повинні дотримуватись певних правил: висловлюватись по черзі й тільки в символічний (іграшковий) мікрофон, не перебивати та не критикувати інших. Даний вид роботи дозволяє виховувати в учнів уміння вислуховувати інших, бажання ділитися своїми думками. Рефлексія: "Коли я висловлювався в мікрофон, я ...".
"Кубування"	Цей метод дає змогу набути навичок спілкування та співпраці. За сигналом вчителя учні об'єднуються у групи, дають їм назви, розподіляють ролі у групі. Учитель демонструє куб, на гранях якого пропонує кожній групі ключові слова-завдання або схеми, тощо. Дає дітям вказівки щодо напрямку мислення або письма.

	Для виконання даного виду роботи групам відводиться 3-5 хвилин. Кожна група повинна подати результати своєї роботи. Найдоцільніше це зробити у вигляді презентації: від кожної групи виступає учень із виконаним на аркуші паперу завданням. Він звітує про роботу, виконану групою.
"Дерево рішень"	На дошці окремі аркуші паперу із завданнями. У центрі намальоване дерево. Завдання 1. Обрати із запропонованих записів ті, які ви вважаєте "коренями" дерева, і ті, які ви вважаєте його "плодами". Відповідно розмістити картки під деревом і на його кроні. Завдання 2. Обговорити свої дії в парах.

"Ротаційні (змінні) трійки "	1. Запитання на допомогу учням з метою обговорення нового матеріалу. 2. Об'єднання учнів у трійки. Разом всі трійки утворюють коло. 3. Відкрите запитання. Кожен за порядком повинен на нього відповісти. 4. Коротке обговорення та розрахунок. За номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, 2 через дві трійки, 3 залишаються на місці і є постійними членами своєї трійки. У результаті утворюється нова трійка. 5. Зміна трійок стільки разів, скільки є запитань.
"Займи позицію"	Цей метод допомагає проводити дискусію зі спірної, суперечливої теми. Він дає можливість висловитися кожному учневі, продемонструвати різні думки, обґрунтувати свою позицію, або перейти на іншу в будь-який час, якщо вас переконали, та назвати більш вагомі аргументи. Діти, займаючи певну позицію, утворюють групи. 3 хвилини обговорюють свій вибір у групах. 2-4 учні від кожної групи обґрунтовують свою думку. У процесі обговорення допускається перехід до іншої групи, а в результаті обговорення весь клас може дійти єдиної думки або так і залишитися на різних позиціях.
"Перехресні групи" ("Інформаційна пилка")	Ця діяльність дає можливість працювати разом для засвоєння значної кількості інформації за короткий проміжок часу. Організація роботи. 1. Учні об'єднуються в групи і працюють над виконанням певних завдань. 2. Два учні переходять до іншої групи і обмінюються інформацією. Можна зробити один перехід або процес продовжити, доки кожна група не скомплектується в первинному складі.

	3. Підсумок роботи.
"Гірлянда асоціацій" ("Логічне дерево")	Ця вправа дає змогу пригадати інформацію, що виникає в пам'яті стосовно даного слова. Вона універсальна, бо може бути використана під час вивчення будь-якої дисципліни. "Гірлянду" можна поповнювати новою інформацією. Організація роботи. 1. Повідомлення теми висловлювання. 2. Обговорення в групах. 3. Презентація ідей. 4. Систематизація інформації, що прозвучала.
"Два - чотири - всі разом"	Цей метод є ефективним для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь вести дискусію. Пари отримують завдання: сформулювати запитання-відповіді, які б розкривали зміст основних понять, положень і розташувати їх у логічній послідовності, обов'язково дійшовши згоди. Пари об'єднуються в четвірки. Завдання: порівняти результати попередньої роботи, побудувавши спільно логічну послідовність запитань з розділу, дійшовши згоди. Кожна четвірка повинна сформулювати одне запитання-відповідь, яке відображає основний зміст розділу, записати його на дошці. Працює весь клас, діти вилучають "слабкі ланки", залишаючи основні.
"Мета план" (план обміну думками)	Цей метод обміну думками особливий у тому, що учасники не можуть спорити між собою. Робота виконується на невеликих листках паперу із чітким викладом думок. Цей метод використовується для проведення аналізу ситуації, якою у даний момент займається група. Організація роботи. Обирається певна проблема. Учасники об'єднуються у групи. У цих групах вони складаються відповіді на питання пов'язані із цією проблемою за 4-ма позиціями: 1. Реальний стан справ; 2. Як повинно бути; 3. Чому у дійсності саме так, а не як повинно бути; 4. Пропозиції.
"Коло ідей"	Цей метод залучає всіх учнів до дискусії. Він добре спрацьовує, коли ставлять запитання або виступають доповідачі від малих груп. Порядок проведення: 1. Коли малі групи завершили своє завдання й готові представити свою інформацію, попросіть кожну групу по черзі представити лише один аспект, який вони обговорювали. Продовжуючи за колом, запитуйте кожну групу по черзі, поки не вичерпаються всі відповіді. 2. Це дає змогу кожній групі обмінятися всіма результатами своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

	3. Цей метод добре спрацьовує і для створення списку ідей. Попросіть кожного подавати по одній ідеї по черзі. 4. Цей метод ефективний для різних видів діяльності у вирішенні гострих проблем. Попросіть учнів написати свою думку або ідею на картці-індексі без імені. Вчитель збирає усі картки і складає список зазначених у них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.
--	---

"Пошук інформації"	Різновидом роботи в малих групах є командний пошук інформації (зазвичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовують з метою поживлення сухого, іноді нецікавого матеріалу. Для груп розробляють запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. Ними можуть слугувати: ▪ роздатковий матеріал; ▪ документи; ▪ підручники; ▪ довідкові видання; ▪ доступна інформація на комп'ютері; ▪ артефакти (пам'ятки матеріальної культури); ▪ прилади. Учні об'єднують у групи. Кожна група отримує запитання з теми уроку. Визначають час на пошук та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховують повідомлення від кожної групи, які потім повторюються або доповнюються всім класом.
"Броунівський рух"	Метод, який дозволяє кожному учневі виступити у „ролі учителя", передаючи свої знання однокласникам. Використання „Броунівського руху" дає можливість багаторазового повторення одним учнем „своїї частини навчального матеріалу", ознайомлення з іншими і систематизації загальної картини теми. Організація роботи: Кожний учень повинен отримати свій „навчальний блок" з теми (пункт параграфу, текст на окремому листочку, витяг з документу тощо). Протягом декількох хвилин учні читають інформацію. Важливим є переконатися, чи розуміють вони прочитане. Запропонуйте їм почати ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників. Учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної

	інформації з теми. Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.
"Шкала думок"	Різновидом методу "займи позицію" є метод "шкала думок". Підготувавши аргументи щодо проблеми, яка обговорюється, розташуйтеся однією лінією у будь-якому вільному місці класу (наприклад, біля дошки). Визначити вам ваше місце допоможуть плакати, що розміщуватимуться на початку, посередині та у кінці шкали ("згодна, згоден на 100%", "згодна, згоден на 50%", "згодна, згоден на 0%"). Після аргументації всіма, хто вишикувався по шкалі, ви можете змінити свою позицію, пояснивши, які саме аргументи вплинули на ваше рішення.

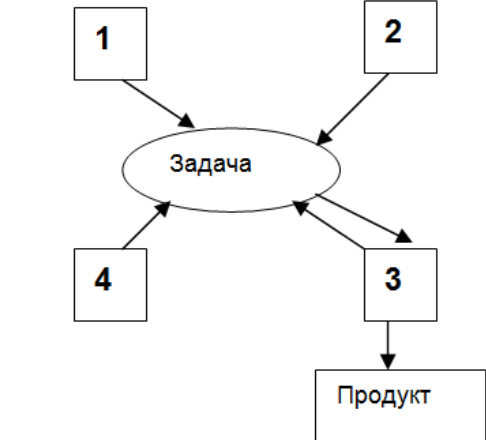
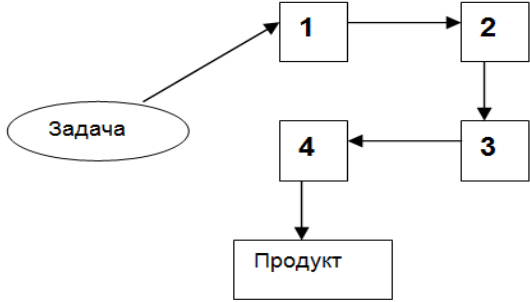
Додаток Д

Основні способи об'єднання молодших школярів в групи для формування комунікативної культури

Способів створення груп існує багато і вони значною мірою визначають те, як буде перебігати робота й якого результату дійдуть учасники.	
За бажанням	Об'єднання в групи відбувається за взаємним вибором. Завдання на формування груп може даватися у двох основних варіантах: "Об'єднайтеся у групи по... чоловік", "Об'єднайтеся у ... рівні групи". Такий спосіб можна з успіхом використовувати якщо педагог добре знає клас і розуміє, що стоїть за бажанням учнів працювати разом. Або у випадку, коли діти лише навчаються працювати в групі і важливішим є процес, а не результат. Навчання перебігає легше і комфортніше в групі емоційно близьких людей. Згодом можна ускладнити процедуру вибору за бажанням: запропонувати учням об'єднатися у пари, трійки за бажанням, а потім за допомогою жеребу об'єднати їх у кілька більших груп.
Випадковим чином	Група, сформована таким чином характеризується тим, що в ній об'єднуються учні, які за інших обставин ніяк не взаємодіють. Робота у такій групі розвиває у школярів здатність прилаштовуватися до різних умов діяльності й до різних партнерів. Проте можливі і конфлікти. Іноді у разі стійкого протистояння учасників варто дещо змінити склад групи. У цілому цей метод формування груп дуже корисний для навчання учнів співпрацювати. Способи формування "випадкової" групи: жереб, об'єднання учнів, які сидять поряд (в одному рядку, в одній половині класу); за допомогою імпровізованих "фантів" (один з учнів із заплющеними очима називає номер групи, до

	якої піде учень, на якого вказує вчитель) тощо.
За певною ознакою	Ознаку задає вчитель, або обраний учасник. Так, можна об'єднатися за першою буквою імені (голосна – приголосна), у відповідності до пори року, у яку народився, за кольором очей тощо. За цього способу об'єднуються діти, які рідко взаємодіють один з одним, але він одразу задає спільну ознаку, яка зближує учнів.
За вибором "лідера" (капітана, командира, організатора)	Лідера обирає вчитель (або клас колективно), а він збирає групу. Тут може бути кілька способів: лідери виходять до дошки і по черзі називають імена учнів, яких хочуть взяти в свою групу. Як правило школярі перш за все обирають тих однокласників, які дійсно здатні працювати й досягати результату.
За вибором вчителя	Вчитель сам створює групи. Він може об'єднати в групи учнів з однаковим темпом роботи, інтелектуальними здібностями або створити рівні за силами групи.

Схеми типів групової взаємодії

1.	Кожен учасник висловлює якомога більше ідей про те, як розв'язати задачу, а потім вони обговорюють доречність цих способів дії й готують відповідь "від групи". Складніший варіант. Між учнями розподілені різні точки зору на обговорювану суперечність. Ще більш складний варіант – ролева взаємодія. Учням в групі доручаються (або вони домовляються між собою) різні ролі, наприклад: виконавець та перевіряючий; або – експериментатор, контролер, протоколист.	
2.	За "конвеєрного" типу взаємодії між дітьми розподілена послідовність операцій, які складають дії по розв'язуванню задачі. Такий тип взаємодії зручний для відпрацювання навичок. Він ефективно працює під час освоєння операційного складу дії, де кожен учасник групи відповідає за одну конкретну операцію. До тих пір, поки не буде виконано	

	одну операцію, не може бути розпочата інша.	
3.	Коопераційний тип може бути використаний під час розв’язування задачі, яка потребує великих витрат часу. Для прискорення розв’язування задачі учасники групи домовляються між собою, хто й що буде робити. Продукт групової роботи складається з результатів роботи кожного учасника групи.	